

Blok 5

Kennismaking met aanvullende bronnen

Inleiding blok 5

Naast de genealogische basisbronnen is er een veelheid aan aanvullende bronnen beschikbaar met gegevens over personen. We kunnen erin op zoek gaan naar de ontbrekende feiten over geboorte, huwelijk en overlijden. Maar ze bevatten ook allerlei andere informatie over het leven van onze voorouders: waar en hoe ze woonden en werkten, hun levenswandel, scholing, enzovoorts. Het zijn er in het kader van deze cursus te veel om op te noemen. In dit blok wordt een tipje van de sluier opgelicht. Ter sprake komen notariële archieven, rechterlijke archieven en belastingregistratie.

Van de verschillende brontypen bekijken we een of meer archiefstukken nauwkeuriger. We zien hoe we onze weg hierin vinden, welke basisinformatie en aanvullende gegevens ze opleveren. De beste manier om dit te doen, is het 'meelopen' van het onderzoek: dezelfde stappen zetten en het materiaal mee bestuderen.

Inhoud leereenheid 8

Notariële archieven

- 1 De notaris en zijn protocol
- 2 Enkele soorten akten
- 3 Centraal testamentenregister
- 4 Onderzoek in notariële archieven
- 5 Transcriptie van bronnen

Opgaven

Zelftoets

Terugkoppeling

- Antwoorden op de zelftoets
- Uitwerking van de opgave

Leereenheid 8

Notariële archieven

1 De notaris en zijn protocol

Op woensdag 10 januari 1923 stapte de zeventwintigjarige Hannes van Kleinwee in de late namiddag met zijn vrouw Jansje Bos de deftige villa van de Woerdense notaris F.A. Minkema binnen. Na zijn rangeerdienst op het plaatselijke station had Hannes zich gewassen en zijn zondagse pak aangetrokken. Ook Jansje had haar nette kleren aan en haar sieraden omgedaan. Ze waren nu ruim een jaar getrouwd. Met het eerste kind op komst had ze er bij haar man op aangedrongen een testament op te laten maken. Je wist niet hoe de bevalling zou verlopen en het beroep van Hannes bracht ook risico's met zich mee. Veel hadden ze nog niet, alleen wat geld uit de erfenis van haar moeder. Ze bewoonden een huurhuisje aan de Gedempte Binnengracht in Woerden. Toch vond ze het verstandig met het oog op de toekomst iets bij de notaris te regelen. Een half uurtje later stonden ze weer buiten. De notaris las eerst het testament van Johanna Cornelia voor en daarna het testament van Johannes — zoals ze officieel heetten — in een ambtelijke taal waarvan ze sommige woorden voor het eerst hoorden. Daarna ondertekenden ze allebei hun testament, met de notaris en de getuigen (een kantoorklerk en een kandidaat-notaris). Zo, dat was gelukkig geregeld.

Veel Nederlanders bezoeken tijdens hun leven de notaris, bij de aankoop van een huis of grond, voor het opstellen van huwelijkse voorwaarden of een testament, als gerechtigde in een nalatenschap, enzovoorts. Net als voor de bevolkingsregistratie — en voor andere overheidsinstellingen — is ook voor de geschiedenis van het notariatschap de Franse tijd belangrijk. Met de invoering van de *code Napoléon* in 1811 kwam er een landelijk dekkend netwerk van notarissen. Zoals ook voor andere rechtsgebieden geldt, is het notariatschap later bij wet nader geregeld, in de *Notariswet* van 1842. Die bleef ruim 150 jaar van kracht tot de nieuwe *Wet op het Notarisambt* van 1999.

Voor 1811 was het notariaat vooral belangrijk in het westen van het land. In de andere provincies werden dezelfde zaken toen voor het plaatselijke gerecht geregeld, waarover in leereenheid 9 meer.

De notariële praktijk kent zijn eigen inrichting en jargon. Het is nuttig om hier als onderzoeker enigszins mee vertrouwd te zijn voordat u aan de slag gaat in notariële archieven. Daarna leert u in de praktijk wel verder bij.

De notaris maakt 'akten' op. In het notariële jargon heet dat opmaken het 'verlijden' van een akte. De ondertekening ervan noemt men 'passen' van de akte.

Minuut, grosse en repertoire

Een notaris bewaart, op een enkele uitzondering na, van een akte die hij opmaakt, zelf het origineel, 'minuut' genaamd. Een eventueel afschrift dat de notaris van de minuut maakt, bijvoorbeeld voor de koper van

een huis, heet 'grosse'. De originele akten worden in chronologische volgorde samengebonden tot 'protocollen' die de notaris in zijn archief bewaart.

Daarnaast is er als onderdeel van de notariële administratie het 'repertorium' of 'repertoire'. Daarin heeft de notaris (of zijn klerk) in chronologische volgorde de belangrijkste gegevens van de akten ingeschreven: volgnummer, datum, onderwerp (testament, inventaris, boedelscheiding, enz.), belanghebbenden, samenvatting van de inhoud en verwijzingen naar andere akten. De notaris hield het repertoire in tweevoud bij. Eén exemplaar voor zijn eigen archief en het tweede exemplaar dat hij verplicht was over te brengen naar de rechtbank waaronder zijn kantoor viel.

Het repertoire vermeldt in veel gevallen ook de akten die als origineel zijn meegegeven aan betrokkene(n), bijvoorbeeld een akte van huwelijkstoestemming. Dergelijke akten waarvan de notaris het origineel niet bewaart, heten 'brevetakten'.

Openbaarheid van de akten

Na verloop van tijd komen notariële archieven voor de geïnteresseerde onderzoeker bij een archiefdienst beschikbaar. Dat duurt trouwens wel eventjes. Notarissen bewaren hun archief ten minste twintig jaar zelf. Daarna brengen ze het over naar een regionale notariële archiefbewaarplaats. Van daaruit gaat het na verloop van tijd naar het rijksarchief in de provincie waar het notariskantoor gevestigd is. Een deel wordt dan overigens door het rijksarchief weer in bewaring gegeven bij gemeente- of streekarchieven. Als u op zoek bent naar de protocollen van de notarissen in een bepaalde plaats is het daarom goed eerst even contact op te nemen met het rijksarchief (regionaal historisch centrum) in de hoofdstad van de betreffende provincie met de vraag of u daar of elders moet zijn.

Op dit moment zijn de notariële archieven in ieder geval tot en met 1915 in deze openbare archiefbewaarplaatsen. Ze zijn daar voor de onderzoeker ter inzage. De openbaarheidstermijn van notariële archieven is 75 jaar, met uitzondering van testamenten, waarvoor de termijn 100 jaar is. Als u informatie wilt over akten ouder dan 75 jaar die nog niet overgebracht zijn naar openbare archiefbewaarplaatsen, dan kunt u hierover contact opnemen met de Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie (meer informatie: www.knb.nl).

2 Enkele soorten akten

De akten van een notaris kunnen we naar de inhoud onderbrengen in een aantal groepen. De belangrijkste in het kader van familieonderzoek zijn de volgende twee:

- 1 akten die verband houden met het familie- en erfrecht: bijvoorbeeld huwelijkse voorwaarden, testament, boedelinventaris of boedelscheiding.
- 2 vermogensrechtelijke zaken: bijvoorbeeld contract van koop en verkoop, obligatie (schuldbekentenis met of zonder hypotheekstelling), huurcontract.

Huwelijkse voorwaarden

In een akte van huwelijkse voorwaarden regelen huwelijkspartners de vermogensrechtelijke gevolgen van hun huwelijk. Zo'n akte legt bijvoor-

beeld vast welke goederen man en vrouw in de huwelijksgemeenschap inbrengen, wat buiten deze gemeenschap blijft en wat er na het overlijden van een van beiden mee gebeurt.

Aanleiding voor het opmaken van huwelijkse voorwaarden was vaak een volgend huwelijk van een of beide huwelijkspartners, waarbij uit een eerder huwelijk kinderen waren. De rechten van deze kinderen werden dan veilig gesteld. Zo voorkwam men dat er later onenigheid zou ontstaan.

Testament

Wanneer iemand komt te overlijden, dan is op zijn nalatenschap het erfrecht van dat moment van toepassing. Dat was vroeger ook zo. Tegenwoordig kennen we één erfrecht dat voor het hele land geldig is. Ten tijde van de Republiek had elk gewest zijn eigen rechtsregels. En ook binnen de provincies konden er per regio of plaats verschillen zijn wat betreft het erfrecht. Als een gestorvene geen testament had, dan overleed hij 'ab intestato'. Het testament bood de mogelijkheid een aantal zaken in afwijking van het heersende erfrecht te regelen.

Zo'n testament bevat dan bijvoorbeeld bepalingen over wie de erfgenamen zijn en wat zij erven, over voogdij van de kinderen en benoeming van een of meer uitvoerders van de laatste wil (executeurs-testamentair). Vroeger, ten tijde van de Republiek, gebeurde het dat twee of meer personen samen één testament op lieten maken waarin ze elkaar tot erfgenaam benoemden. Het ging daarbij meestal om echtparen, maar soms ook om broers en zussen. Na die tijd was zo'n 'mutueel testament' niet meer toegestaan.

Boedelinventaris

Het overlijden is soms aanleiding tot het opmaken van een boedelinventaris, een overzicht van de roerende en onroerende goederen, tegoeden en schulden. Soms was er de wettige verplichting tot het opmaken van een boedelinventaris. Als een van de huwelijkspartners overleed en er waren nog 'onmondige' (niet volwassen) kinderen, dan moest een overzicht gemaakt worden zodat duidelijk werd wat het erfdeel was dat de beheerder de kinderen moest uitkeren zodra zij volwassen werden.

Boedelinventarissen zijn een rijke genealogische bron. Ze bevatten genealogische basisgegevens die we elders misschien niet gevonden hebben, bijvoorbeeld het beroep, overlijdensplaats en -datum. Ze vertellen over de gezinssamenstelling op het moment van overlijden, welke kinderen nog in leven waren, met wie ze gehuwd waren, waar zij woonden. Door de beschrijving van het bezit aan onroerende en roerende goederen krijg je een beeld van de materiële welstand, en zicht op het beroep dat in het huishouden werd uitgeoefend. De beschrijving van het onroerend goed geeft aanknopingspunten voor verder onderzoek. Grondbezit elders kan uit de familie afkomstig zijn en zo de weg wijzen naar gegevens over oudere generaties.

Boedelscheiding

Na het opmaken van de boedelinventaris volgt de boedelscheiding. De erfgenamen verdelen daarin de goederen. Soms gebeurde dat door verloting, waarbij de bezittingen in 'loten' of 'kavels' verdeeld waren, die de notaris door trekking toebedeelde. Daarna ondertekenen de erfgenamen, waarna de boedel afgehandeld is.

Contract van koop en verkoop

In een koopovereenkomst leggen koper en verkoper vast wat zij eerder mondeling zijn overeengekomen. Zo'n akte bevat de namen van de partijen, een beschrijving van roerend of onroerend goed dat verkocht/ gekocht wordt, verplichtingen die er aan verbonden zijn (bijvoorbeeld een erfpacht), de verkoopprijs.

Schuldbekentenis met hypotheekstelling

Hierin werd geld geleend met als onderpand onroerend goed waarop een hypotheek genomen werd. Voor de opkomst van het bankwezen in de negentiende eeuw waren het particulieren die geld uitleenden, waarvoor de schuldenaren dan een hypotheek vestigden op een huis of land dat zij bezaten. Als de geldlener zijn verplichtingen niet nakwam, kon de schuldeiser het goed laten verkopen, of de inkomsten eruit opeisen. Zo'n akte vermeldt het geleende bedrag, namen van schuldenaar en schuldeiser, beschrijving van het goed dat als onderpand dient, te betalen vergoeding en datum waarop termijnen vervallen, waarop betaald moet worden.

Huurcontract

Contracten van huur en verhuur vinden we veelvuldig in notariële protocollen. Partijen gingen zo'n contract in veel gevallen vrijwillig aan. Maar soms was er van de overheid uit de verplichting om dit bij notaris (of gerecht, zie leereenheid 9) vast te laten leggen.

Een huurcontract vermeldt de namen van de partijen, een beschrijving van wat verhuurd c.q. gehuurd wordt, verplichtingen die er aan verbonden zijn (bijvoorbeeld onderhoud van het huis, bemesting van het land), de huurprijs, de huurtermijn.

3 Centraal testamentenregister

De hierboven genoemde Hannes van Kleinwee overleed in 1994, ruim zeventig jaar na ondertekening van zijn testament. Hoe kon men toen te weten komen dat hij zijn laatste wil in 1923 bij notaris Minkema had vastgelegd? En was dit wel zijn laatste testament?

Het opsporen van een testament kon een notaris tot 1918 de nodige hoofdbrekens bezorgen. Er was wel een regionale registratie, maar die was niet waterdicht. In 1918 werd het Centraal Testamentenregister in het leven geroepen. Het Ministerie van Justitie in Den Haag houdt zich vanaf dat moment met de registratie bezig. Het beheer van het register is in 2007 door het Ministerie overgedragen aan de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB), dat op termijn ook de volledige verantwoordelijkheid zal krijgen.

Het Ministerie van Justitie nam bij de start van het register in 1918 met terugwerkende kracht de testamenten op die waren opgemaakt vanaf 1890. Het oudste deel van het register, een kaartsysteem met overleden 'testateurs' (makers van een testament) die geboren zijn vanaf 1793 tot 1974 heeft het Ministerie van Justitie overgebracht naar het Nationaal Archief. Op elke kaartje staat te lezen wie een testament heeft laten maken, wanneer en bij welk notaris. Dit kaartsysteem is op microfilm aanwezig en te raadplegen bij het Nationaal Archief in Den Haag. U kunt hier ook op schriftelijk verzoek (tegen vergoeding) informatie uit krijgen. Een deel ervan (testamenten na 1890 van testateurs geboren tussen 1793-1871) is ook op microfiche ter inzage bij het Centraal Bureau voor Genealogie.

Vragen over testamenten van personen die overleden zijn na 1970, kunt u schriftelijk stellen aan het Centraal Testamentenregister (Postbus 19398, 2500 CJ Den Haag). Als bewijs van overlijden moet u een uittreksel uit het overlijdensregister van de overlijdensakte van betrokkene overleggen. Zie voor meer informatie www.centraaltestamentenregister.nl.

4 Onderzoek in notariële archieven

Vaak is er een concrete aanleiding om te gaan zoeken in een notarieel archief. U wilt bijvoorbeeld weten wat er met het bezit van een betovergrootvader en -moeder gebeurd is na hun overlijden. Wat bezaten zij en wie heeft wat gekregen? Bij welke notaris moet u dan zijn? Misschien zet een grosse, bijvoorbeeld een hypotheekakte die in familiebezit is, u op het spoor. Ook de ‘memories van successie’ (waarover in leereenheid 10 meer) kunnen u de weg wijzen naar de notaris waar de nalatenschap afgewikkeld is. Vaak zal het een notaris in of, als er hier geen gevestigd was, dicht bij de woonplaats geweest zijn. Maar dat is niet noodzakelijk. Hebben de memories van successie deze informatie niet opgeleverd, dan is het wellicht het hiervoor besproken ‘Centraal Testamentenregister’ waaruit u de naam kent van de notaris waar het testament van betrokkenen is opgemaakt en waar (of bij wiens opvolger) de nalatenschap is geregeld.

Toegang tot de protocollen

Soms is het zoeken in notariële archieven u gemakkelijker gemaakt doordat de archiefdienst die deze beheert, een index op de protocollen heeft gemaakt.

Ontbreekt een dergelijke index, heeft u geen nadere aanwijzingen, maar denkt u wel dat er het nodige te vinden moet zijn in het protocol van één of meer notarissen in een bepaalde plaats, dan kunt u het ‘repertoire’ (repertorium) doorwerken. Als het om een notaris gaat met een niet al te omvangrijke praktijk in een plaats waar u veel familieleden telt, loont het zeker de moeite zijn repertoire te bestuderen.

Deze repertoires zijn er vooral van negentiende-eeuwse notarissen. Oudere notariële protocollen zijn soms ontsloten door een index die de notaris of zijn klerk per deel heeft gemaakt. Zo’n index is dan vaak gemaakt op de voornamen van de ‘partijen’, degenen die de notaris verzochten een akte op te maken.

Of er een notaris was in de woonplaats van uw voorouders, kunt u nagaan in het naslagwerk van F.L. Hartong, *Register der protocollen van notarissen in Nederland; samengesteld in opdracht van de Broederschap der Notarissen in Nederland van plm. 1550 tot heden* (Rotterdam 1916); een aanvulling hierop geeft J.E. Kasdorp en J. de Vries, *Protocollenregister: register van de protocollen van de notarissen die in de periode van 1916-1984 in Nederland in functie waren* (Amsterdam 1985). U kunt hieruit ook opmaken wie de praktijk van een bepaalde notaris overnam.

Voorbeeld repertoire en bijbehorende akten

Om een indruk te krijgen van wat een repertoire inhoudt, bekijken we een bladzijde uit zo’n register van notaris J. Posthumus te Drachten uit 1897 (zie [afb. 8.1](#) en detail [afb. 8.2](#)). We vergelijken dit met enkele originele akten waarnaar het repertoire verwijst ([afb. 8.3](#), [8.4](#) en [8.5](#)) en de informatie in de database van Tresoar. De scans zijn ontleend aan de

website van Tresoar, waar ze als voorbeeldafbeeldingen gepubliceerd zijn.

In Friesland werken de Vrienden van de Archieven in Friesland (FAF) aan het ontsluiten van de notariële archieven uit de periode 1809-1925, een project waarvoor twintig jaar is uitgetrokken. Vrijwilligers bewerken daarvoor de repertoires van de notarissen. De database stellen de Freonen (Vrienden) beschikbaar via de website van Tresoar (www.tresoar.nl). De repertoria en de akten waarnaar deze verwijzen, kunt u inzien in de studiezaal van Tresoar in Leeuwarden.

In het repertoire van notaris Posthumus (afb. 8.1) zijn de akten in chronologische volgorde ingeschreven, met een volgnummer voor het hele protocol en een volgnummer binnen de akten van één jaar. Daarna maakt de notaris een onderscheid tussen de brevetakten en de minuutakten, waarbij hij binnen de betreffende kolommen het type akte aangeeft: een huwelijkstoestemming, inventaris, testament, veiling, verhuring, enzovoorts. Wat de brevetakten betreft, zullen we dus niet meer informatie vinden dan het repertoire geeft. De minuutakten zitten in het protocol van de notaris. Het repertoire geeft vervolgens een korte samenvatting van elke akte.

Op deze voorbeeldbladzijde komt twee keer Atje Steffens van der Vee uit Ureterp voor: akte 1456/102, een inventaris, en akte 1471/114, een testament. In de database op de website van Tresoar (www.tresoar.nl). Kies in het linkermenu 'Mens en goed' > 'Notarieel archief'. Zoek op Atje van der Vee. De twee akten verschijnen als zoekresultaat. We kijken als eerste naar de informatie in de database over de inventaris:

1897 Drachten, notaris J. Posthumus

Inventaris

- Atje Steffens van der Vee te Ureterp, weduwe van Jurjen Klazes Keuning, requirant
- Heine Jurjens Keuning te Drachten, requirant
- Steffen Jurjens Keuning te Ureterp, requirant
- Klaas Jurjens Keuning te Groningen, requirant
- Doetje Jurjens Keuning te Ureterp, weduwe van Johannes Dijkstra, requirant
- Rindert van der Velde te Ureterp, requirant
- Hendrika van der Velde te Rottevalle, requirant
- Siebe Riepkes Atsma te Rottevalle, requirant
- Marten Klazes Zandstra te Drachten, schatter

Bron

Toegangsnr.: 26

Inventarisnr.: 32118

Repertoirenr.: 1456 d.d. 15 oktober 1897

Laatste update [van deze akte in de database]: 1-6-2004

Als we de eerste pagina uit de inventaris (afb. 8.3), met de informatie over de partijen, vergelijken met de gegevens uit de database (op basis van het repertoire), dan zien we dat de akte zelf ook duidelijk maakt hoe de familierelatie tussen de partijen is, preciezer aangeeft waar partijen wonen en bovendien de beroepen vermeldt.

Atje Steffens van der Vee, weduwe van Jurjen Klazes Keuning, heeft de volgende kinderen:

- 1 Heine Jurjens Keuning, smid te *Drachtstercompagnie*,
- 2 Steffen Jurjens Keuning, verver (huisschilder) te Ureterp,
- 3 Klaas Jurjens Keuning, verver te *Helpen* [= Helpman] bij Groningen,
- 4 Doetje Jurjens Keuning, wed. Johannes Dijkstra, won. Ureterp,
- 5 Aukje Jurjens Keuning, geh. met Rindert van der Velde, smid te Ureterp,
- 6 Anne Jurjens Keuning, overleden, geh. geweest met Hendrika van der Velde, die nu geh. is met Siebe Riepkes Atsma, landbouwer te Rottevalle. Uit het eerste huwelijk: Elisabeth, Jurjen, Wietze en Atje Keuning.

De tweede bladzijde uit de inventaris (afb. 8.4) geeft zicht op het meubilair en goud- en zilverwerk in de boedel. Er komt het beeld uit naar voren van een Fries middenstandsechtpaar uit de tweede helft van de negentiende eeuw. De woning was gemeubileerd met een tafel en zeven stoelen, vier kasten, spiegel, klok, bed en koffie- en theegerei. Opvallend in de boedel is een biljart, dat tegelijkertijd het duurste meubel is. De ‘ariston met twee platen’ is een object dat niet zo snel thuis te brengen is. Dit vraagt om nader onderzoek.

Groot is ook de waarde van de materialen die verband zullen houden met het beroep van de overledene. Welk beroep dat was, komt niet helder naar voren uit deze bladzijde van de boedelinventaris: het ligt voor de hand dat Jurjen Keuning een ambacht uitoefende (winkel is dan te lezen als ‘werkplaats’), misschien was hij timmerman of huisschilder en combineerde hij dit met een café-aan-huis (dat verklaart dan het biljart), zoals er eind negentiende eeuw vele waren. Ook hier is nader onderzoek nodig.

Het echtpaar Keuning-Van der Vee bezat een aantal gouden en zilveren voorwerpen, maar niet overdreven veel: enkele horloges, mutsnaalden, gespen, bestek, breigerei, enzovoorts ter waarde van ruim 38 gulden. De afhandeling van de zaken na het overlijden van haar man geeft Atje van der Vee blijkbaar aanleiding om een maand later haar testament bij notaris Posthumus op te laten maken. De database ‘Notariële archieven’ zegt hierover het volgende:

1897 Drachten, notaris J. Posthumus

Testament

– Atje Steffens van der Vee te Ureterp

Bron

Toegangsnr.: 26

Inventarisnr.: 32118

Repertoirenr.: 1471 d.d. 13 november 1897

Laatste update: 1-6-2004

Het testament zelf (afb. 8.5) is niet groter dan één bladzijde. De enige reden om het op te laten maken, is dat Atje haar gouden oorijzer wil vermaken aan haar dochter Aukje Jurjens Keuning, ‘aan haar af te geven dadelijk na mijn overlijden’. Ze ondertekent met ‘A S v d Vee’.

Notariële bronnen online

Voor onderzoek in notariële archieven zult u bijna altijd een bezoek moeten brengen aan een archiefdienst. Een klein aantal archieven heeft net als Tresoar indices – meer of minder uitgebreid – online staan van

(een deel van) de notariële protocollen. ‘Digitale bronbewerkingen’ (op www.geneaknowhow.net) wijst de weg naar notariële bronnen die op internet te vinden zijn.

Zo vinden we hierin, op zoek naar Taeke Tjerks Joustra, dat deze in 1859 een deel van een huis in Anjum kocht. De database geeft de volgende informatie:

1859 Anjum, notaris F.J. van Sloten

Koopakte

Betreft de verkoop van een deel in een huis en erf te Anjum, koopsom fl. 350

- Eeltje Freerks Dijkstra, gardenier te Anjum, verkoper
- Taeke Tjerks Joustra, arbeider te Anjum, koper

Bron

Toegangsnr. : 26

Inventarisnr.: 3002

Repertoirenr.: 73 d.d. 10 november 1859

Laatste update: 4-1-2005

In onze familieadministratie kunnen we dit als volgt opnemen:

10 nov. 1859. Eeltje Freerks Dijkstra, gardenier te Anjum, verkoopt aan Taeke Tjerks Joustra, arbeider te Anjum, een deel in een huis en erf te Anjum, voor f 350.

(Tresoar, website (www.tresoar.nl), database Notarieel Archief, ontleend aan toegang 26, inv.nr. 3002, repertoire 73, notaris F.J. van Sloten te Anjum; scan origineel geraadpleegd 22 dec. 2008)

Soms zijn er dus korte samenvattingen (regesten) van de akten beschikbaar. In het Friese voorbeeld zijn ze ontleend aan de repertoria van notarissen. Maar bij het ontbreken daarvan, en dat geldt vooral voor de periode van de Republiek moeten archiefdiensten voor de ontsluiting van deze bron uittreksels maken van de originele akten. Bij archiefdiensten zijn veel van deze ontsluitingsprojecten gaande. De resultaten hiervan komen langzamerhand ook via internet beschikbaar.

Utrechtse protocollen digitaal

Bij het Utrechts Archief loopt zo’n project, voor notariële protocollen, van het eind van de zestiende eeuw tot 1811. Daarbij worden niet alleen samenvattingen van de akten via internet gepubliceerd, maar ook de originele bronnen. Het gaat daarbij om notarissen die ten tijde van de Republiek in de stad Utrecht werkzaam waren. Hun betekenis gaat veel verder dan de stad zelf. Ze hadden een regionale rol. Vanuit het omliggende platteland kwam men naar deze stad om bij de notaris akten op te laten maken.

Dit biedt de gelegenheid thuis via internet kennis te maken met notariële bronnen uit de tijd van de Republiek. Het zoeken in de samenvattingen is gratis. Als u scans van een van de akten wilt bekijken, dan zijn hieraan kosten verbonden. Daarvoor koopt u online een tegoed. Eén akte kost 1,50 euro. Bij aanschaf van een groter tegoed wordt de stukprijs lager. De akten die hier als voorbeeld worden gebruikt, zijn allemaal, op een na, beschikbaar gesteld via de website van de Open Universiteit.

Om ervaring op te doen met het registreren op een website en het aanschaffen van een tegoed moet u één van de akten, een boedelbeschrijving, zelf downloaden van de website van het Utrechts Archief.

We doen op www.hetutrechtsarchief.nl onderzoek naar het echtpaar Jan Kruijswijk en Clasiëna Lebbing (de familienaam wordt ook wel gespeld als Lebbink) die in de tweede helft van de achttiende eeuw te Eemnes woonden.

We kunnen op de beginpagina in het zoekscherm al de naam intypen, dat werkt snel, maar de zoekmogelijkheden zijn dan beperkt. Beter is het naar het aparte zoekscherm te gaan. Kies hiervoor (in de balk aan de bovenzijde van het scherm): collectie > Archiefbank > indexen > Notariële akten. Er verschijnt een invulscherf dat u kunt gebruiken voor uitgebreid zoeken.

Typ 'Kruyswyk' in het veld 'achternaam' (in de database is voor de ij consequent een y gebruikt) en klik op de button 'Uitgebreid zoeken'. We voegen de voornaam 'Jan' niet toe, omdat we anders misschien akten met spellingvarianten van die voornaam mis zouden lopen. Het resultaat is 44 akten waarbij de naam Kruyswyk in de beschrijving voorkomt. We bladeren door de zoekresultaten en vinden zes akten die met het echtpaar Kruijswijk/Lebbink (Lebbing) verband houden:

12 nov. 1776	Huwelijkse voorwaarden	5 blz.	(afb. 8.6)
15 okt. 1777	Schuldbekentenis	3 blz.	(afb. 8.7)
22 mei 1781	Voogdijbenoeming	4 blz.	(afb. 8.8)
5 sept. 1781	Openbare verkoping	28 blz.	(afb. 8.9)
10 sept. 1781	Procuratie	3 blz.	(afb. 8.10)
14 nov. 1781	Boedelbeschrijving	32 blz.	(zelf downloaden)

Jan Kruyswijk komen we voor het eerst tegen als hij op 12 november 1776 huwelijkse voorwaarden op laat maken kort voor zijn huwelijk met Clasiëna Lebbing. Ze wonen beiden in Eemnes en ondertekenen met 'Jan Kruijswijk' en 'Clasiëna Lebbing'.

Daarna zien we Jan Kruijswijk in een akte van 15 oktober 1777 waarin Klaas van Trigt uit Loenersloot bekend hem 700 gulden schuldig te zijn. Deze Jan Kruijswijk komt uit Eemnes en is meester-metselaar. Is het de Jan die we zoeken? Er zouden natuurlijk meer personen van die naam kunnen zijn in Eemnes. Door te combineren met de akten van later datum kunnen we concluderen dat we de juiste Jan te pakken hebben. Bij de kwitantie (verklaring dat de schuld is afbetaald), in de marge-aantekening op de akte van 15 oktober 1777 (schuldbekentenis), staat aangetekend dat zijn broer Gerrit in 1787 als voogd optreedt over de onmondige kinderen. Zoals we uit de latere akten kunnen opmaken, is Jan dan inmiddels overleden en had hij inderdaad het genoemde beroep.

De andere vier akten zijn allemaal uit 1781. Notaris Jacobus van Someren gaat op 22 mei 1781 naar Eemnes om daar voor het echtpaar een akte op te maken. Zij benoemen daarin Gerrit Kruijswijk uit Ter Aa en Barnardus Lebbink (Lebbing) uit Doesburg tot voogden over hun onmondige kinderen. Zij doen dit, zoals ze op de laatste bladzijde aangeven, om anderen uit te sluiten (te 'secludeeren') van bemoeienis met de nalatenschap, in het bijzonder gerecht en weesmeesters van Eemnes. De gebruikelijke gang van zaken ten tijde van de Republiek was — zonder vooraf benoemde voogden — dat het gerecht of een weeskamer zich met de nalatenschap bemoeide. De overheid zag er zo op toe dat er niet ten

nadele van ‘onmondige’ (niet volwassen) kinderen werd gehandeld. De meest informatieve akte is de boedelbeschrijving van 14 november 1781. Deze kunt u zelf downloaden van de website van het Utrechts Archief. Daarvoor moet u zich wel registreren en een tegoed voor het downloaden van één akte (1,50 euro) aanschaffen. Dit gaat als volgt. Zoek via de index de samenvatting van deze akte. Klik op het euroteken aan de rechterbovenkant van de beschrijving. Volg de stappen van registratie en het online kopen van een tegoed van één credit (à € 1,50). In de boedelbeschrijving lezen we dat Jan Kruijswijk en Clasiena Lebbing twee dagen na elkaar overleden zijn, op respectievelijk 15 en 17 juli 1781. Op dat moment waren er vier onmondige kinderen: Gijsbertje, Hendrik, Anthonia en Janna Clasina (afbeelding 3 van de 32 scans, folio 103 recto uit het protocol).

De boedelbeschrijving geeft een overzicht van bezittingen en schulden. Een deel van de roerende goederen is anderhalve maand na het overlijden van het echtpaar al openbaar verkocht. Daarvan doet de akte van 5 september 1781 verslag. De totale opbrengst was 827 gulden en 16 stuivers, plus 18 gulden en 11 stuivers aan zilverwerk. De objecten die tijdens de openbare verkoping zijn verkocht, vinden we in de boedelbeschrijving terug, met de waarde die het opgebracht heeft (en de volgnummers uit de verkoping).

De boedelinventaris (14-11-1781) valt uiteen in elf hoofdstukken:

– Hoofdstuk 1: ‘vaste goederen en effecten’ (scan blz. 4-9)

Aan onroerend goed bezat het echtpaar in Eemnes zes morgen hooien weiland en huis en hofstede met een stukje driesland en een bosje. Eén morgen is iets minder dan één hectare. Daarnaast hadden zij een aantal obligaties. Een deel, ter waarde van ruim vierduizend gulden, was in overheidsobligaties belegd. Die brachten jaarlijks 2,5% rente op. Daarnaast hadden ze nog wat geld (bij elkaar 1400 gulden) geleend aan particulieren. Voor één van deze leningen was in 1777 de schuldbekentenis opgesteld die we hierboven al tegenkwamen.

– Hoofdstuk 2: ‘contante penningen mitsgaders goud- en zilverwerk’ (blz. 10)

Er was een groot bedrag aan contant geld in huis, ruim 1400 gulden. Dit is deels gebruikt om het ‘arbeydsvolk’ uit te betalen dat tot 1 september werkte aan de projecten die Jan Kruijswijk als aannemer onder handen had. De voogden hadden besloten het werk tot die datum voort te zetten.

– Hoofdstuk 3: ‘klederen, zoo van linnen als wollen, mitsgaders goud en zilver, ten lijve en sieraat van den overledenen man’ (blz. 11-12)

Hier krijgen we een beeld van de garderobe van Jan Kruijswijk: zwarte, blauwe en paarse rokken, kamizolen (vesten) en broeken. Verder: hemden, onderkleding, kousen, hoeden, zakdoeken en schoenen, (zilveren) knopen en gespen en twee horloges. De kleding van de man kwam ten goede aan de zoon. Een deel was verkocht bij de openbare verkoping.

– Hoofdstuk 4: ‘klederen, zoo van zijde, linnen als wollen, ten lijve van de overledene vrouw’ (blz. 13-14)

Clasiena Lebbink had een uitgebreide garderobe, bestaande uit japonnen, rokken, boezelaars (schorten), een keurslijf, moffen (handwarmers), onderkleding, muilen, schoenen, mantels, (onder- en boven)mutsen,

hoeden. Opvallend is een zilveren snuifdoosje in haar bezit. Onder aan de opsomming staat de mededeling dat de kleding die niet verkocht was, ten goede zou komen aan de kinderen.

— Hoofdstuk 5: 'kalk, sement, steen en pannen etc.' (blz. 15-16)

Omdat besloten is de onderhanden zijnde werken zoveel mogelijk voor 1 september af te maken, worden hier de voorraden per die datum gegeven. De inventaris maakt een onderscheid tussen haardstede steentjes, en metselstenen en dakpannen (in allerlei soorten).

— Hoofdstuk 6: 'meubilen en huyscieraden' (blz. 17-21)

Dat het echtpaar een goed welvaartsniveau had bereikt, blijkt ook uit de omvang van de huisraad in dit hoofdstuk. Er is veel serviesgoed, kookgerei en bestek aanwezig. Opvallend zijn in de inventaris een astrolabium (astronomisch instrument om de hoogte te bepalen), een hartsvanger (dolk), pistool en dambord (scan blz. 19). Het aantal boeken was beperkt, op twee handen te tellen (zie ook scan blz. 20 van de openbare verkoping), maar dat is voor de boedel van een ambachtsman ook weer niet bijzonder weinig. Behalve met stoelen en tafels was het huis gemeubileerd met onder andere een eiken kabinet en een 'hanghorlogie met zijn kast' (hangklok). Er waren twee bedden met elk een peuluw (onderkussen) en twee kussens. Tot de inventaris hoorde ook een 'melkende gijt' (scan blz. 20).

— Hoofdstuk 7: 'bijen, korven en kleden etc, en honing iemerij' (blz. 22)

Jan Kruijswijk had een bijzondere nevenactiviteit: behalve aannemer was hij imker (en misschien speelde zijn vrouw ook een rol hierbij). Hij had 42 korven met bijen en 42 lege korven. Zij vertegenwoordigden met het imkersgereedschap en het tegoed uit de honingverkoop een waarde van ruim vijfhonderd gulden.

— Hoofdstuk 8: 'actiën en inschulden des boedels' (blz. 23)

Er stond nog veel geld uit, meer dan 6500 gulden, bij debiteuren. Een van de opdrachtgevers, de 'heer Laborden', was ruim 4000 gulden schuldig. In verband met allerlei vorderingen gaven de voogden op 10 september 1781 machtiging (procuratie) aan Pieter Samuel van Wikkevoort Crommelin om als hun zaakwaarnemer op te treden (de vierde akte uit het bovenstaande rijtje van vijf).

— Hoofdstuk 9: 'dubieuze actiën en inschulden' (blz. 24)

Hier wordt een post genoemd waarvan met verwacht dat deze niet of moeilijk te innen zal zijn.

— Hoofdstuk 10: 'schulden en lasten des boedels' (blz. 25-26)

De schulden voor leveranties enzovoorts bedroegen bijna 3500 gulden.

— Hoofdstuk 11: 'doodschulden en begrafeniskosten' (scan blz. 27-29)

Hier krijgen wij een beeld van de kosten die zijn gemaakt rond overlijden en begrafenis van het echtpaar: dokter en chirurgijn, kleding voor de overledenen en de kinderen, begrafenismaal, kosten voor de voogden (o.a om hen na het overlijden met een rijtuig uit respectievelijk Ter Aa en Doesburg op te halen). Opvallend is dat onder dit hoofdstuk kosten opgenomen zijn voor het verlossen van de overleden vrouw. Is zij in het kraambed gestorven? Ook zijn kosten opgenomen voor het onderhoud

van de kinderen tot de begrafenis en het overbrengen naar Doesburg daarna. Voogd Bernardus Lebbing of een ander familielid heeft zich blijkbaar over hen ontfermd.

Zo geven deze akten uit 1781 een kijkje in het leven (en sterven) van het echtpaar Kruijswijk-Lebbing, hun kinderen en familie. Met de boedelbeschrijving was het werk voor de voogden niet gedaan. Zij werden geacht de kinderen tot zij mondig waren te ondersteunen, hun bezittingen te beheren en hun erfdeel zodra zij volwassen werden, uit te keren. Ook hier zullen documenten over opgemaakt zijn. Onderzoek in de archieven van Eemnes en Doesburg kan hierover meer aan het licht brengen.

Meerderjarigheid

Wij zijn al meerdere keren het begrip ‘mondigheid’ tegengekomen. De leeftijd waarop men meerderjarig werd, verschilde tot 1811 naar tijd en plaats, van periode tot periode en van gewest tot gewest. De jongste leeftijd die we daarbij tegenkomen, is 18 jaar. De bovengrens ligt op 25 jaar. Ook hier trad unificatie op door de Franse wetgeving. Met ingang van 1811 — de invoering van de code civil — gold voor het hele land 21 jaar als leeftijd waarop men meerderjarig werd. Van 1838 (invoering Burgerlijk Wetboek) tot 1901 was het 23 jaar, van 1901-1988 weer 21 jaar en vanaf 1988 18 jaar.

Er waren twee mogelijkheden — zowel voor als na 1811 — om als minderjarige de positie van volwassene te krijgen. In de eerste plaats kreeg men door huwelijk de volwassen status. In de tweede plaats was er de mogelijkheid om van de overheid een schriftelijke verklaring van volwassenheid te krijgen. Dat noemt men ‘handlichting’ of ‘venia aetatis’. Een minderjarige aan wie handlichting is verleend, mag — zonder dat hij/zij hiervoor toestemming van zijn/haar ouders nodig heeft — financiële en juridische verplichtingen aan gaan. Dat is bijvoorbeeld van belang als een minderjarige een bedrijf heeft.

5 Transcriptie van bronnen

Bij het gebruik van bovenstaande bronnen wil de onderzoeker soms het geheel of delen — bijvoorbeeld korte citaten — overschrijven. Bij het maken van zo’n ‘transcriptie’ van archiefbronnen hanteren historici bepaalde regels. Als familiehistorici houden we ons ook aan deze regels. Bij het maken van een transcriptie wordt het tekstbeeld niet exact gekopieerd, maar enigszins aangepast. Dat vergemakkelijkt de leesbaarheid en het begrip van de tekst. De belangrijkste regel hierbij is dat leestekens (de interpunctie) en hoofdletters in overeenstemming worden gebracht met het hedendaagse gebruik. In oude teksten wil men nog wel eens doorschrijven zonder punten en komma’s te zetten. Bij transcriptie van een tekst mogen deze leestekens aangebracht worden. Ook wordt nogal eens kwistig, schijnbaar willekeurig, gestrooid met hoofdletters op plaatsen waar wij dat niet zouden doen. Anderzijds ontbreken bijvoorbeeld bij namen vaak de hoofdletters. We mogen dit, zoals gezegd, aanpassen aan het tegenwoordige gebruik.

Dit geldt ook voor het al dan niet aaneenschrijven van woorden. Een bekend verschijnsel is bijvoorbeeld het aaneenschrijven van voorzetsel en lidwoord: ‘aande’, ‘inde’. Dat wordt ‘aan de’ en ‘in de’. Afkortingen worden zoveel mogelijk uitgeschreven: ‘voorn.’ wordt bijvoorbeeld ‘voornoemde’

Hoe we de 'ij' in een tekst transcriberen, is wat lastiger misschien. De 'ij' blijft een 'ij' in de transcriptie als we deze in de tegenwoordige spelling ook gebruiken. In andere gevallen wordt het een 'y'. Staat er 'huijs' dan wordt dit 'huys'. En 'drij' wordt 'dry'. Uitzondering op deze regel vormen de persoonsnamen en geografische namen. De 'ij' en 'y' handhaven we zoals ze in de oorspronkelijke tekst staan.

De regels voor het transcriberen komen uitgebreider aan de orde in de inleiding bij de deeltjes in de serie 'Cahiers oud schrift' (uitgave Centraal Bureau voor Genealogie). Hierin vindt u ook de voorbeelden van de praktische toepassing van deze regels bij transcriptie.

OPGAVE 8.1

Zoek in de online notariële akten van Het Utrechts Archief (www.hetutrechtsarchief.nl) naar akten die na 1781 zijn opgemaakt voor de voogden en/of de kinderen Kruijswijk/Lebbing.

- a Maak een lijstje van de akten en geef daarbij de datum en het type akte.
- b Welke genealogische basisgegevens (namen, plaatsen, data) kunnen we uit het testament van Gerrit Kruijswijk ([afb. 8.11](#)) halen over zijn verwanten?
- c Was Gerrit getrouwd? Hoe blijkt dit uit de originele akte van het testament?
- d Wanneer is Gerrit — bij benadering — overleden?
- e Welke informatie komen we te weten over de ouders van Jan Kruijswijk?
- f Maak een bronverwijzing naar de samenvatting van de inhoud van het testament van Gerrit Kruijswijk op de website van Het Utrechts Archief.

ZELFTOETS

- 1 Wat verstaat een notaris onder een minuut?
 - a het afschrift van een notariële akte die de notaris aan de opdrachtgever uitreikt
 - b de originele akte die de notaris aan de opdrachtgever uitreikt
 - c de verkorte inhoud van de akte die hij in het repertorium inschrijft
 - d de originele akte die de notaris in het protocol opneemt
- 2 In het repertoire van een notaris vind je
 - a een overzicht van de verschillende typen akten die de notaris kan opmaken, een soort productcatalogus.
 - b korte samenvattingen, met aktenummer en partijen, van de minuten uit het protocol.
 - c korte samenvattingen, met aktenummer en partijen, van minuten en brevetakten.
 - d een namenindex van de partijen die in de akten in het protocol voorkomen.
- 3 Wat betekent 'ab intestato' overleden?
 - a de overledene heeft een testament opgemaakt.
 - b de overledene heeft geen testament opgemaakt.
 - c de overledene heeft een mutueel testament opgemaakt.
 - d de overledene heeft een tweede testament gemaakt, waarmee het eerste vervallen is.
- 4 Notariële archieven zijn openbaar
 - a na vijftig jaar, testamenten na honderd jaar.
 - b na vijfenzeventig jaar, boedelscheidingen na honderd jaar.
 - c na vijfenzeventig jaar, testamenten na honderd jaar.
 - d na vijftig jaar, boedelscheidingen na honderd jaar.
- 5 Welke bewering is juist? Bij transcriptie van een stukje tekst uit een bron
 - a passen we het gebruik van hoofdletters en de interpunctie aan het tegenwoordige gebruik aan.
 - b volgen we exact de interpunctie van de originele tekst, de hoofdletters passen we aan het huidige gebruik aan.
 - c maken we van elke ij in de tekst een y en passen we de hoofdletters aan het huidige gebruik aan.
 - d volgen we exact het hoofdlettergebruik van de originele tekst, de interpunctie passen we aan het huidige gebruik aan.

TERUGKOPPELING

Antwoorden op de zelftoets

- 1 d
- 2 c
- 3 b
- 4 c
- 5 a

Uitwerking van de opgave

- 8.1 a Er zijn nog vijf akten in de database notariële archieven van het Utrechts Archief waarin de kinderen van het echtpaar Kruijswijk / Lebbing voorkomen:
- 04-12-1793 Voogdbenoeming
 - 04-12-1793 Testament
 - 09-04-1794 Procuratie
 - 28-11-1795 Procuratie
 - 28-11-1795 Schuldbekentenis
- b Verwanten die in het testament genoemd worden, zijn:
- vader: Steven Kruijswijk, is nog in leven, wedr. van Gijsje Sterk
 - broer: Jan Kruyswyk, was gehuwd met Clasina Lebbing, beiden overleden, hiervan meerdere kinderen nog in leven
 - zus: Teuntje Kruyswyk, overleden, was gehuwd met Jan Bakker, waarvan één kind nog in leven
 - zus: Ariaantje Kruyswyk, overleden, was gehuwd met Frederik Linden, waarvan één kind nog in leven.
- c Gerrit was niet getrouwd. Het originele testament noemt hem 'Gerrit Kruijswijk, meerderjarig J.M., wonende te Ter Aa' (scan blz. 1). J.M. staat voor 'jongeman', wat 'ongehuwd' betekent.
- d Tussen 4 december 1793 (dan maakt hij zijn testament op) en 9 april 1794 (dan treedt zijn zwager Frederik Linden als executeur testamentair op).
- e De vader van Jan Kruijswijk is Steven Kruijswijk, hij is immers de vader van zijn broer Gerrit Kruijswijk. Het is aannemelijk dat Gijsje Sterk zijn moeder was. Een van de dochters van Jan heeft die voornaam. Zij is dan vernoemd naar haar grootmoeder. Maar zeker is het niet. Steven Kruijswijk kan meerdere echtgenotes gehad hebben. Andere bronnen zullen het vermoeden moeten bevestigen.

f

Het Utrechts Archief, website (www.hetutrechtsarchief.nl), database notariële akten, samenvatting inv.nr. U248a19, akte 81, d.d. 04-12-1793, notaris J. van Someren.

Inhoud leereenheid 9

Rechterlijke archieven

- 1 Rechterlijke organisatie na 1811
- 2 Nieuw-rechterlijke archieven
- 3 Onderzoek in het nieuw-rechterlijke archief
- 4 Rechterlijke organisatie voor 1811
- 5 Oud-rechterlijke archieven
- 6 Onderzoek in het oud-rechterlijke archief

Opgaven

Zelftoets

Terugkoppeling

- Antwoorden op de zelftoets
- Uitwerking van de opgaven

Leereenheid 9

Rechterlijke archieven

Bij ‘rechterlijke archieven’ denken we al snel aan het voor de rechter verschijnen in verband met een misdrijf. We kunnen op zoek naar voorouders die een misstap hebben begaan en hiervoor met justitie in aanraking kwamen. Maar er zijn allerlei andere redenen waarvoor voorouders in rechterlijke archieven verschijnen. Ze kunnen met hun buurman een conflict hebben gehad over het recht van overpad over de weg langs hun huis, in verband met een voogdij voor de kantonrechter verschenen zijn, enzovoorts. Daarbij komt dat gerechten vóór 1800 ook optraden in zaken waarvoor we nu naar de notaris gaan, bijvoorbeeld het opmaken van een testament of de overdracht van een huis.

Ook wat de rechterlijke organisatie betreft, is er een breuk in de Franse tijd. We behandelen daarom de organisatie vóór en die van na 1811 in een aparte paragraaf. Daarbij leert u de organisatiestructuur, de competenties en wat van het jargon kennen. Ook nu is er veel aandacht voor de bronnen zelf aan de hand van praktijkvoorbeelden. Met die bagage kunt u zelf aan de slag met uw onderzoek.

Het komt daarbij nog meer aan op zelf onderzoek doen in origineel archiefmateriaal. Nog maar weinig is (online) toegankelijk gemaakt. Vaak zult u gebruikmaken van toegangen die in de tijd zelf zijn gemaakt

1 Rechterlijke organisatie na 1811

De inlijving van ons land bij het Franse keizerrijk heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de bestuurlijke en rechterlijke organisatie. Dit gegeven loopt als een rode draad door deze cursus heen. Zo was een van de gevolgen de invoering van de *code civil* en daarmee de burgerlijke stand en in de voorgaande leereenheid zagen we dat er een landelijk dekkend net van notarisstandplaatsen kwam.

Invoering van de Franse wetten betekende ook een scheiding van bestuur en rechtspraak en de inrichting van een eenvormige rechterlijke organisatie. Voor 1811 was er een grote verscheidenheid aan provinciale, regionale en lokale rechterlijke instellingen, met ieder hun eigen territorium en competenties.

Kanton

De eenvormige rechterlijke organisatie kent vanaf 1811 vier niveaus. De kantons vormen de basiseenheid. Het gebied van een kanton beslaat meestal meerdere gemeenten. In elk kanton fungeert vanaf 1838 een kantongerecht. Tot dat jaar waren er twee rechterlijke instellingen op kantonnaal niveau: het vredegerecht en de rechtbank van enkele politie. Het kantongerecht hield zich bezig met eenvoudige zaken zoals benoeming van voogden, geschillen tussen burgers en wetsovertredingen waarop een kleine straf stond. De rechtbank van enkele politie behandelde tot 1838 deze laatste categorie.

Arrondissement

Een aantal kantons vormt samen een arrondissement, met een arrondissementsrechtbank, ook wel gewoon ‘rechtbank’ genoemd. Tot 1838 heette deze instelling ‘rechtbank van eerste aanleg’. In de periode 1811-1838 was er op arrondissementsniveau een afzonderlijke ‘rechtbank van koophandel’ die zich met handelszaken bezighield. Die ging in 1838 op in de arrondissementsrechtbank.

De rechtbank sprak recht in geschillen tussen burgers — burgerlijke rechtszaken — als faillissementen, echtscheidingen, curatelestelling. Daarnaast behandelde het de zwaardere strafzaken. Dat waren bijvoorbeeld diefstallen boven een bepaalde geldwaarde, landloperij of vechtpartijen waarbij gewonden gevallen waren. Met de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht in 1886 kwamen hierbij de zwaarste strafzaken, die daarvoor tot het werkterrein van het gerechtshof hoorden. De rechtbank hield ook toezicht op ambtenaren van de burgerlijke stand en notarissen. Bovendien was de rechtbank beroepsinstantie voor uitspraken van de kantonrechter.

Gerechtshof en Hoge Raad

Weer een trap hoger stond het gerechtshof (tot 1838 hof van assisen genaamd), dat meerdere arrondissementen omvatte. Het was in de eerste plaats de beroepsinstantie voor vonnissen van de rechtbank. Daarnaast behandelde het tot 1886 de zwaarste strafrechtzaken, bijvoorbeeld moorden.

Van een vonnis van het gerechtshof kon men in cassatie gaan bij de Hoge Raad der Nederlanden (tot 1838 ‘Hooggerechtshof’ genoemd).

2 Nieuw-rechterlijke archieven

De negentiende-eeuwse overheidsinstellingen kenmerken zich door een grote papierproductie. Veel hiervan is bewaard gebleven. Om de weg te kunnen vinden in deze ‘papierberg’, moet de onderzoeker enigszins vertrouwd zijn met het werkterrein van deze instellingen. Voor de rechterlijke instellingen is dat hierboven globaal aangegeven. Daarnaast is het nuttig enige kennis van de administratieve processen te hebben en de bronnen — vaak grote doorlopende series archiefstukken — die dit opleverde. Ook is het goed bekend te zijn met een aantal begrippen uit de ambtelijke terminologie.

Met deze bagage kan de onderzoeker de weg vinden in de inventarissen die in de twintigste eeuw van de nieuw-rechterlijke archieven zijn gemaakt. Zo noemen we de archieven van de rechterlijke instellingen van na 1811. Die inventarisatie is gedaan door de beheerders van deze archieven: de rijksarchieven in de provinciehoofdsteden. Daar zijn deze archieven tegenwoordig te raadplegen. Voor zover ze openbaar zijn. De openbaarheidstermijn voor rechterlijke archieven is vijfenzeventig jaar. Sommige archiefdiensten geven jongere stukken ook ter inzage als een onderzoeker kan aantonen dat betrokkenen inmiddels overleden zijn. In archiefinventarissen van nieuw-rechterlijke archieven kom je vaak de indeling tegen in drie rubrieken: civiele zaken, strafzaken en buitengerechtelijke zaken.

Civiele zaken

Dit zijn zaken tussen burgers en/of instellingen. De rechterlijke instelling plaatste zo’n zaak ‘op de rol’, waarbij zij een ‘rolnummer’ toe-kende. We vinden dit terug in het ‘rolboek’ (of kortweg ‘rol’). Aan de

hand van het rolnummer en de datum kunnen we onderzoek doen in de 'audiëntiebladen', waarin de processen-verbaal van de rechtszittingen zijn opgetekend en de vonnissen. Een 'rolboek' bevat in veel gevallen een index met de namen van de partijen en een verwijzing naar het rolnummer. Kantongerechten hielden vaak een 'repertoire' bij waarin zaken in chronologische volgorde werden ingeschreven, met een korte samenvatting van de inhoud en de afloop ervan.

Voor onderzoek in de nieuw-rechterlijke archieven is er vaak een gerichte aanleiding. Je gaat niet zomaar de vaak omvangrijke series rolboeken van een rechtbank doorwerken op zoek naar een familielid. Zo'n aanleiding kan bijvoorbeeld de inschrijving van een echtscheiding zijn. Deze bevat de datum van het vonnis en de plaats van de rechtbank. Afhankelijk van hoe het archief is ingericht, kunt u aan de achterkant van het administratieve proces beginnen: bij het vonnis, of vooraan, bij het rolboek. Is er een doorlopende serie vonnissen, dan vindt u in het vonnis van de echtscheiding het rolnummer, waarmee u de audiëntiebladen kunt raadplegen. Daarin vindt u de neerslag van het proces en de overwegingen die hebben geleid tot het vonnis.

Strafzaken

Voor onderzoek naar een strafzaak is de 'rol' ook het goede startpunt. Aanleiding kan bijvoorbeeld een krantenartikel over een diefstal of moord en daaropvolgende rechtszaak zijn. De rol wijst de weg naar processen-verbaal van rechtszittingen en vonnissen.

Buitengerechtelijke zaken

Hieronder vallen alle zaken die niet op een rechtszitting behandeld worden. Het gaat dan bijvoorbeeld om voogdij, faillissement, onder curatele stelling of beëdiging. Archiefstukken die met deze zaken verband houden, vinden we in de archieven terug in de series 'rekesten' (verzoekschriften) en 'beschikkingen'.

Daarnaast vinden we onder deze rubriek ook allerlei documenten die op grond van wettelijke bepalingen ter registratie of voor bewaring ingeleverd moesten worden. Dat geldt bijvoorbeeld voor huwelijkse voorwaarden, akten van vennootschap, maar ook voor de dubbele exemplaren die notarissen verplicht waren van hun repertoire te maken.

3 Onderzoek in het nieuw-rechterlijke archief

Voor de nieuw-rechterlijke archieven geldt net als voor andere aanvullende bronnen dat de onderzoeker voor de originelen meestal naar het archief zelf moet gaan om ze te raadplegen. Scans van originelen van een serie rolboeken, rekesten of vonnissen zult u niet op internet vinden. Dat heeft te maken met de grote omvang van deze archieven en de prioriteit die archieven geven aan andere bronnen als het gaat om het scannen.

Wel lopen bij een aantal regionale historische centra (die als rijksarchieven deze bronnen beheren) vrijwilligersprojecten waarin indices gemaakt worden of regesten op delen van het nieuw-rechterlijk archief. Ook zijn er historische verenigingen actief, bijvoorbeeld om het archief van het vrederecht in hun werkgebied voor de onderzoeker nader te ontsluiten.

Zo kunnen we op de website van het Brabants Historisch Informatiecentrum (www.bhic.nl) een index raadplegen op criminele vonnissen van

rechterlijke instellingen in Noord-Brabant (gerechtshof 's-Hertogenbosch 1838-1886, arrondissementsrechtbanken Breda 1838-1930, Eindhoven 1838-1877 en 's-Hertogenbosch 1838-1911).

Voorbeeldonderzoek 'Werts' in onlineregsten

Als voorbeeld van wat mogelijk is met onlineregsten doen we in de databases van het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) onderzoek naar het echtpaar Willem Werts en Johanna van den Elsen uit Gemert. De volgende gegevens over dit echtpaar en hun kinderen zijn ons uit eerder onderzoek bekend:

Willem Hendrik Werts, geb. Bakel, landbouwer (1812), tr. Bakel en Milheeze 4 maart 1810 Johanna Jan van den Elsen, geb. Gemert.

Uit dit huwelijk:

- 1 Godefridus Werts, ged. Bakel en Milheeze 26 juni 1810
- 2 Jean Werts, geb. Gemert 29 juli 1812.

Om in de database Vrederechten 1811-1838 te zoeken, gaat u naar www.bhic.nl en kiest u voor 'historisch onderzoek doen' en vervolgens in het linkermenu 'Vrederechten'. Er verschijnt een invoerscherm. Als we hierin op 'Toon hulp' klikken, krijgen we meer informatie over de database en hoe er in gezocht kan worden. De database bevat gegevens uit de archieven van drie van de 24 Brabantse vrederechten: Gemert, Grave en Eindhoven. We voeren de naam 'Werts' in. Het zoekresultaat telt 29 akten. Zoeken we op 'Werts AND Elsen', of 'Werts Elsen' dan verschijnen tien akten als resultaat. In zes van deze akten spelen het echtpaar Werts/van der Elsen en hun kinderen een rol. We laten de regesten van deze zes akten één voor één de revue passeren en voorzien ze van een korte analyse en bekijken welke genealogische basisinformatie dit — naast allerlei aanvullende gegevens — oplevert. We zetten ze daarbij in chronologische volgorde.

1	Onderwerp	Benoeming toeziend voogd
	Beschrijving	Over Johan (2 jaar) en Maria Werts (2 maanden), kinderen van Willem Werts, bouwman in Gemert, en Johanna van den Elsen, overleden in Gemert 27 november 1814. Familieraad: Hendrik Werts, grootvader, Tomas en Martinus Werts, oud-ooms, alle 3 bouwlieden in Bakel, Hendrik Jonkers, aangehuwde oom, bouwman in Gemert, Johan Kuipers, aangehuwde oom, linnenwever in Gemert, Hendrik van de Laar, oud-oom, bouwman in Gemert. Hendrik Jonkers wordt toeziend voogd.
	Plaats	Gemert
	Datering	7 december 1814
	Toegangsnummer	21
	Inventarisnummer	1398
	Volgnummer	144

Analyse

Omdat moeder is overleden, wordt familieberaad gehouden, van de zijde van moeders familie wordt een toeziend voogd benoemd. De vader is volgens de wet automatisch voogd over de kinderen.

We vinden in dit regest de overlijdensplaats en -datum van de moeder (te controleren aan de overlijdensakte), we weten dat zoon Godefridus overleden is (want hij wordt niet genoemd), er is een dochter Maria en we hebben kennis gemaakt met grootvader Hendrik Werts en diens

broers (want oudooms van de kinderen) Tomas en Martinus Werts, twee zwagers van de moeder (dus getrouwd met zussen Van den Elsen) en een oom van de moeder.

2	<i>Onderwerp</i>	Akte van verzegeling
	<i>Beschrijving</i>	Hendrik Werts, bouwman in Bakel, als grootvader en wettige voogd over de minderjarige kinderen van zijn zoon; Willem Werts, overleden in Gemert op 6 april 1815 en wijlen Johanna van den Elsen, overleden in Gemert op 30 november 1814; zegt in verband met zijn 65-jarige leeftijd de voogdij over het minderjarige kind niet aan te nemen. Verzegeling ten sterfhuize om de regten van de minderjarigen op de nalatenschap te verzekeren, daar deze nu zonder voogden zijn. Het sterfhuis, staande op het gehugt Esdonk onder Gemert, aldaar aanwezig: Johanna Goossens, dienstmeid. Lijst beschrijving goederen.
	<i>Plaats</i>	Gemert
	<i>Datering</i>	16 april 1815
	<i>Toegangsnummer</i>	21
	<i>Inventarisnummer</i>	1398
	<i>Volgnummer</i>	190

Analyse

Grootvader Hendrik Werts weigert na het overlijden van zijn zoon de voogdij over zijn kleinkinderen. Daarom wordt het huis waar zijn overleden zoon woonde, verzegeld, tot er voogden zijn die het beheer op zich nemen.

Uit deze akte komen we de overlijdensplaats en -datum van Willem Werts te weten, dat hij in het gehucht Esdonk woonde, de leeftijd van grootvader Hendrik Werts (op basis waarvan we zijn geboortejaar kunnen schatten). Het regest spreekt over 'het minderjarige kind', daarna over 'kinderen'. Betekent dit dat een van de kinderen overleden is? De overlijdensdatum van de moeder is hier 30 november 1814, in de eerste akte werd 27 november 1814 genoemd. Dat er een lijst van goederen is stimuleert een bezoek aan het BHIC in Den Bosch, om de originele akte te raadplegen.

3	<i>Onderwerp</i>	Benoeming voogd en toezien voogd
	<i>Beschrijving</i>	Over Jan Werts, 2 jaar en Maria Werts, 9 maanden, kinderen van Willem Werts, in leven landbouwer, overleden in Gemert op 6 april 1815 en van Johanna van den Elsen, overleden in Gemert op 30 november 1814. Familieraad: Hendrik Werts, grootvader, bouwman; Tomas Werts, oudoom, bouwman; Martinus Werts, oudoom, bouwman; allen in Bakel; Hendrik Jonker, aangehuwde oom, bouwman; Johan Kuipers, aangehuwde oom, linnenwever; Johan van der Heijden, achterneef, bouwman; allen in Gemert. Martinus Werts wordt voogd en Johan van der Heyden wordt toezien voogd. Beiden worden meteen beëdigd.
	<i>Plaats</i>	Gemert
	<i>Datering</i>	18 april 1815
	<i>Toegangsnummer</i>	21
	<i>Inventarisnummer</i>	1398
	<i>Volgnummer</i>	191

Analyse

Deze akte geeft geen nieuwe informatie over het gezin Werts-Van den Elsen. Onduidelijk is wat er met toezien voogd Hendrik Jonkers is

gebeurd. Is hij overleden, of is hij dezelfde als bovengenoemde Hendrik Jonker (waarschijnlijk, gezien familierelatie) en heeft hij zich teruggetrokken als voogd?

4	Onderwerp	Akte van deliberatie
	Beschrijving	Martinus Werts, landbouwer, in Bakel als voogd over Jan en Maria, minderjarige kinderen van vader Willem Werts en moeder Johanna van den Elsen, beiden overleden en Johan van der Heiden, landbouwer in Gemert als toeziend voogd. Bij het overlijden van hun moeder hebben de kinderen geërfd 1/6 deel in een huis, schuur, schop en aanglag en uit 6 percelen landerijen, staande en gelegen in Gemert en het oprecht voor 1/6 gedeelte in de helft van een huis, schuur en aanglag en in 9 perceeltjes landerijen in Gemert. De goederen zijn gekomen van hun grootvader en grootmoeder Jan van den Elsen en Maria van Gerwen, beiden overleden in Gemert. De goederen zijn belast met 1300 gulden en 800 gulden t.b.v. Herman van Dooren, landbouwer in Gemert; 500 gulden t.b.v. Daniel Janssens, landbouwer in Boekel, bij het aankopen van de goederen door Jan van den Elsen genegotieerd. Ook zijn de goederen nog belast met 350 gulden bij onderhandse akten geleend; 100 gulden van het Lieve Vrouwe broederschap; 200 gulden van Hendrik van de Laar en Johan van der Heiden, landbouwers in Gemert en 50 gulden uit de hand geleend door wijlen Walraven van der Heiden in Gemert. Er is geen geld voorhanden om de schulden af te lossen. Goederen: 1. Huis, schuur, schop en aanglag in de Mortel, 3½ lopense, grenzend aan de gemeene straat, Anthonie van Lijssel, Piet van de Kerkhof, Anthonie van Lijssel. 2. Perceel groesland op de Bleek, 7 lopense, grenzend aan Jacob Jaspers, Jan Beekmans, de heide en eene steeg. 3. Een perceel bouwland op de Logt, 8 lopense, grenzend aan de gemeene straat, gemeene straat, weduwe Jan Martens van den Berg en Henricus Goossens. 4. Perceel bouwland op Hoge Kranebraken, 2 lopense, grenzend aan Jan van den Broek, Hendrik Geerts, Anthonie Verbakel en Andries van den Crommenacker. 5. Perceel bouwland op de Warande, 1½ lopense, grenzend aan Johan van de Vossenbergh, Thomas Donkers, de warande en Willem Wassenberg. 6. Een perceel groesland en heide, genaamd het Nieuwe Veld, 10 lopens
	Plaats	Gemert
	Datering	28 oktober 1816
	Toegangsnummer	21
	Inventarisnummer	1398
	Volgnummer	44

Analyse

Deze akte levert ons de namen van de grootouders van moeders kant op, het erfdeel van de kinderen uit de nalatenschap van deze grootouders, met de schulden die er op rusten. Het regest geeft niet de conclusie van de ‘deliberatie’ (het familieberaad). Daarvoor moeten we de originele akte bekijken

‘Lopense’ is een oude oppervlaktemaat. Er gaan ongeveer 6 lopense in een hectare. Zie voor een verklaring van dit woord en andere onbekende woorden uit bovenstaand regest bijvoorbeeld de website Geïntegreerde Taal-Bank (<http://gtb.inl.nl>), met onder meer het omvangrijke *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

5	<i>Onderwerp</i>	Benoeming voogd
	<i>Beschrijving</i>	In de plaats van Martinus Werts, overleden in Bakel 24 februari 1821 bij leven voogd over de minderjarige kinderen van Willem Werts en Johanna van den Elsen, beiden overleden te weten Maria 5 jaar en Johanna 7 jaar. Familieraad: Hendrik Werts grootvader, Willem Werts neef, Johan Martens aangehuwd halve oom, landbouwers in Bakel, en Jan Willem van den Elsen oom bouwman, Hendrik Jonkers aangehuwd oom bouwman en Johan Kuijpers aangehuwd oom wever, allen in Gemert. Willem Werts wordt tot nieuwe voogd benoemd.
	<i>Plaats</i>	Gemert
	<i>Datering</i>	6 april 1821
	<i>Toegangsnummer</i>	21
	<i>Inventarisnummer</i>	1398.A
	<i>Volgnummer</i>	80

Analyse

Het regest of de akte zelf moet hier fout zijn wat betreft de leeftijd van de kinderen en de naam (en geslacht) van het tweede kind. De beide ouders waren in de geboortejaren die je van de leeftijden kunt afleiden, al overleden.

6	<i>Onderwerp</i>	Akte van emancipatie
	<i>Beschrijving</i>	Comparant: Willem Werts, bouwman in Bakel in hoedanigheid als voogd en Johan van der Heijden, bouwman in Gemert als toeziend voogd over de minderjarige Maria Werts, dochter van wijlen Willem Werts en Johanna van den Elsen, te kennen gevende dat Maria voornemens is een wettig huwelijk aan te gaan met Theodorus Cornelissen, bouwman in Bakel, zoon van Cornelis Cornelissen en Ida van de Weijer. Maria heeft geen ouders en geen grootouders. Jan Werts, bouwman oom in Bakel, Johan Werts, bouwman oom in Bakel, Johan Martens, bouwman oom (in huwelijk met Gordina Werts) in Bakel, Johan Kuijpers, wever oom (in huwelijk met Theodora van den Elsen) in Gemert, Hendrik Jonkers, bouwman oom (in huwelijk met Lucia van den Elsen) in Gemert, en Johan Antonius Geiser, looier, vriend in Gemert.
	<i>Plaats</i>	Gemert
	<i>Datering</i>	29 maart 1833
	<i>Toegangsnummer</i>	21
	<i>Inventarisnummer</i>	1398.C
	<i>Volgnummer</i>	21

Analyse

Het regest noemt niet de conclusie: de minderjarige Maria Werts wordt 'geëmancipeerd'. De voogdij — die normaliter tot het bereiken van de volwassen leeftijd zou lopen — wordt in verband met het aanstaande huwelijk beëindigd. De voogden stemmen toe in het huwelijk. Of het huwelijk heeft plaatsgevonden, moet onderzocht worden in de burgerlijke stand. We leren uit dit regest ook een aantal familierelaties aan vaders en moeders kant kennen.

De genealogische basisinformatie over het gezin Werts-Van den Elsen kunnen we na het doornemen van de vijf akten uit het archief van het Gemertse vredegerecht als volgt aanvullen:

Willem Werts, geb. Bakel, landbouwer (1812) te Esdonk (Gemert) (1815), ovl. Gemert 6 april 1815, zn. van Hendrik Werts, tr. Bakel en Milheeze 4 maart 1810 Johanna van den Elsen, geb. Gemert, ovl. Gemert 27 of 30 nov. 1814, dr. van Jan van den Elsen en Maria van Gerwen.

Uit dit huwelijk:

- 1 Godefridus Werts, ged. Bakel en Milheeze 26 juni 1810, ovl. voor 7 dec. 1814
- 2 Jan Werts, geb. Gemert 29 juli 1812, ovl. na 28 okt. 1816
- 3 Maria Werts, geb. omstr. okt. 1814, tr. (?) 1833 Theodorus Cornelissen, bouwman te Bakel (1833), zn. van Cornelis Cornelissen en Ida van de Weijer.

Wanneer we een van de gegevens voorzien van een bronverwijzing, dan gebeurt dat op de volgende manier:

Brabants Historisch Informatie Centrum, website (www.bhic.nl), database Vredegerichten 1811-1838, ontleend aan toegang 21, Vredegerecht Gemert, inv.nr. ..., volgnr. ..., akte d.d. ...; geraadpleegd ... [datum]

Raadplegen van een onlinearchiefinventaris

Als u een van de regionale historische centra wilt bezoeken om daar onderzoek te doen in het nieuw-rechterlijk archief, dan kunt u dit bezoek voorbereiden door de online-inventaris te raadplegen van het betreffende archief. De meeste regionale historische centra hebben hun archievenoverzicht met de bijbehorende inventarissen online staan. Zo'n inventaris bevat een inleiding over de geschiedenis van de instelling, het archief en het doen van onderzoek in de documenten. Daarna volgt een systematische beschrijving van de onderdelen van het archief, met de inventarisnummers waaronder ze aangevraagd kunnen worden. Om een indruk te krijgen van zo'n inventaris gaan we naar de website van het Brabants Historisch Informatie Centrum (www.bhic.nl) om daar de inventaris te bekijken waarin de hierboven gebruikte akten van het Vredegerecht Gemert voorkomen.

In het menu aan de linkerkzijde kiezen we voor Onderzoek > Archievenoverzicht. De thema's worden zichtbaar van de boomstructuur waarin het archievenoverzicht gegoten is. Klik op het plusteken bij 'Justitie en rechtspraak', vervolgens 'Rechterlijke instellingen' en 'Rechtbanken 1811-1879'. U ziet blauwe icoontjes die duidelijk maken dat u het inventarisniveau hebt bereikt. We raadplegen de inventaris van archief met het toegangsnummer 21: 'Rechtbanken in Noord-Brabant, 1811-1838'. Als u klikt op 'details' opent een nieuw venster waarin u de inventaris kunt raadplegen.

De inleiding op het archief bevat behalve een historisch overzicht en richtlijnen voor het gebruik ook een aantal nuttige bijlagen. Zo is er als een bijlage een lijst van gemeenten met achter elke gemeente aangegeven tot welk kanton en arrondissement het in deze periode behoorde. Een ander nuttige bijlage is de verklarende woordenlijst, met uitleg over begrippen als 'remise' en 'syndicus'. Daarna volgen de archieven van de verschillende rechterlijke instellingen. Elk archief valt uiteen in een aantal rubrieken, waarin de archiefstukken zijn ondergebracht. Om een indruk te krijgen van de inhoud van de archieven kunt u 'doorklikken' naar de beschrijvingen van een rechtbank en een vredegerecht en daar in 'bladeren'. De hierboven gebruikte inventarisnummer 1398 en 1398C vindt u onder 'Vredegerecht Gemert', 'Overige stukken'.

In welk nieuw-rechterlijk archief moet ik zijn?

Als u onderzoek wilt doen in de archieven van een vredegerecht/kantonrecht of rechtbank dan moet u weten onder welke instelling de plaats

waar uw voorouders woonden (c.q. waar een vergrijp plaats had, of de gedaagde woonde), ressorteerde: welk kanton, arrondissement of grondgebied van een gerechtshof. Daarbij moeten we rekening houden met het feit dat door schaalvergroting het grondgebied van de instellingen toenam. Zo daalde sinds 1838 het aantal kantongerechten van 150 naar 62, het aantal arrondissementsrechtbanken van 34 naar 19 en het aantal gerechtshoven van 11 naar 5.

Zoals we hierboven zagen, kan een archiefinventaris informatie bevatten over de territoriale indeling van rechterlijke instellingen. Daarnaast kan de sinds 1806 verschijnende *Staatsalmanak* u informeren over de rechterlijke organisatie en territoriale indeling in een bepaald jaar.

4 Rechterlijke organisatie voor 1811

Teruggaand in de tijd is de organisatie van de overheid tot ongeveer 1800 tamelijk eenvormig. Of we nou in Zeeland, in Friesland of in Limburg onderzoek doen, we hebben met dezelfde instellingen te maken. Je kunt gemakkelijk van de ene naar de andere regio overstappen omdat er dezelfde bestuursstructuren waren. De bevolkingsregistratie, de rechtspraak, het notariaat en de belastingheffing waren er op dezelfde manier georganiseerd.

Ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden hadden de provincies een grote vrijheid in hoe zij bestuur, rechtspraak en belastingheffing regelden. Ook binnen provincies waren er verschillen als gevolg van eeuwenoude tradities. Voor het onderzoek betekent dit in de eerste plaats dat wij ons in moeten stellen op deze provinciale en regionale verschillen. Als we in de ene regio gewend zijn om het onderzoek op een bepaalde manier aan te pakken, dan kan het zijn dat dit elders niet werkt. We hoeven ons hierdoor overigens niet te laten afschrikken. We kunnen ons voorbereiden door ons in te lezen in een handboek of provinciale gids. Op de websites van archieven staat vaak achtergrondinformatie over bestuur en rechtspraak. En de (online-)inventarissen op de oud-rechterlijke archieven geven in hun inleiding meestal ook een beeld van hoe de inrichting van de rechtspraak was. Bovendien zal een studiezaalmedewerker u graag op pad helpen als u een bezoek brengt aan een archiefdienst.

In de tijd van de Republiek was er nog niet de scheiding van machten zoals wij die nu kennen. Bestuur en rechtspraak werden vaak door dezelfde instellingen, met dezelfde personen, uitgeoefend. Elke regio kende een basiseenheid, te vergelijken met de huidige gemeente, waarin bestuur en rechtspraak geregeld werden. Zo'n eenheid kon een stad zijn, een dorp of enkele dorpen samen. De benaming verschilde per regio. Men sprak van ambacht, gerecht, nedergerecht, dorpsgerecht, ambt, kerspel, schepenbank, enzovoorts. Rechtspraak en bestuur van zo'n plaatselijke eenheid waren in handen van een aantal ingezetenen, met een benoemde of gekozen voorzitter aan het hoofd. De benaming van dit college verschilde ook regionaal. In grote delen van de Republiek sprak men over 'schout en schepenen'. Elders gebruikte men andere namen, in Drenthe had men het bijvoorbeeld over 'schulte en keurnoten', in Friesland over 'grietman en bijzitters'.

Zo'n college hield zich bezig met rechtspraak in geschillen tussen burgers (ook wel contentieuze rechtspraak genoemd), met strafrechtspraak (criminele jurisdictie), maar ook met zaken waarvoor we tegenwoordig naar de notaris gaan. De derde taak heet vrijwillige rechtspraak of

‘voluntaire jurisdictie’, omdat men uit ‘eigen vrije wil’ naar schout en schepenen ging om een testament, een huurcontract, hypotheekakte, huwelijkscontract, inventaris, verkoopakte of ‘transportakte’, akte van verhuur of boedelscheiding te laten opmaken.

De competentie van een lokale rechtseenheid kon van plaats tot plaats verschillen. Men maakt hierbij wel een onderscheid tussen de hoge en de lage heerlijkheid. Lokale gerechten waren in ieder geval bevoegd in vrijwillige rechtspraak, en meestal ook in rechtspraak in geschillen. Ook mochten zij meestal recht spreken bij kleine vergrijpen. Dit alles hoorde tot de ‘lage heerlijkheid’. Misstappen waar een lichaamsstraf aan verbonden was, de zogenaamde ‘halsmisdrijven’, hoorden tot de ‘hoge heerlijkheid’ of ‘hoge jurisdictie’. De hoge jurisdictie werd voor het platteland in veel gevallen uitgeoefend door de provinciale hoven van justitie, steden hadden zelf de hoge rechtsmacht. Die werd gesymboliseerd door de galg die buiten de stadspoorten was opgericht.

5 Oud-rechterlijke archieven

De archieven van de rechterlijke instellingen van vóór 1811 noemt men de ‘oud-rechterlijke archieven’, soms afgekort tot het acroniem ‘ora’ of ‘ORA’. Deze liggen op de onderzoeker te wachten bij een regionaal historisch centrum (rijksarchief), streekarchief of gemeentearchief. De archiefstukken die met de drie verschillende werkterreinen te maken hebben, zijn in deze archieven meestal in afzonderlijke series ondergebracht.

Criminele rechtspraak

Van criminele rechtspraak hield men meestal een ‘criminele rol’ bij, het register van criminele processen. Daarin, of in afzonderlijke procesdossiers, is de schriftelijke productie van het stafproces opgenomen: attestaties (verklaringen), interrogatiën (verhoren), confessies (bekentenissen) en sententies (vonnissen).

Rechtspraak in geschillen (contentieuze rechtspraak)

Ook hier noteerde men wat in de verschillende zaken die ter rechtszitting ter sprake kwamen, meestal in een ‘rol’. In deze processen was er een ‘eiser’, die via een uitspraak van het gerecht zijn gelijk probeerde te krijgen, en een ‘gedaagde’. De eiser legde zijn eis aan de rechtbank voor, waarna de gedaagde de gelegenheid kreeg zich te verweren (het ‘verweer’). De eiser kon hierop reageren in een ‘repliek’, eventueel gevolgd door een ‘dupliek’ van de gedaagde. De rechtbank wees daarop vonnis, na eventueel eerst juridisch advies bij rechtsgeleerden of andere rechtbanken ingewonnen te hebben. Daarna was eventueel beroep (‘appel’) mogelijk bij een hogere instantie, bijvoorbeeld een provinciaal hof van justitie.

Vrijwillige rechtspraak (voluntaire jurisdictie)

Met de belangrijkste typen bronnen die onder het hoofdstuk ‘vrijwillige rechtspraak’ te vinden zijn, hebben we hiervoor in leereenheid 8 al kennisgemaakt: huwelijksvoorwaarden, testament, boedelinventaris, boedelscheiding, contract van koop en verkoop, schuldbekentenis met hypotheekstelling en huurcontract. Soms was men op basis van plaatselijke of provinciale verordeningen verplicht van een notariële akte – bijvoorbeeld het transport van een huis of stuk land – een kopie te

laten registreren bij het plaatselijke gerecht. Voor de onderzoeker betekent dit twee kansen om een bepaalde akte te vinden.

In rechterlijke archieven zijn de bronnen die met vrijwillige rechtspraak te maken hebben, meestal bij elkaar gehouden. Soms zijn binnen de rubriek vrijwillige rechtspraak aparte series van één type bron, bijvoorbeeld testamenten of boedelscheidingen.

Rechterlijke instellingen op plaatselijk niveau hielden zich ook bezig met voogdijzaken. Soms waren er speciale functionarissen, de weesmeesters, die toezicht hielden op — vooral het goederenbeheer van — halfwezen en wezen. Soms ook was er een afzonderlijke weeskamer die deze taak had.

6 Onderzoek in het oud-rechterlijke archief

De rechterlijke instellingen uit de tijd van de Republiek hebben over het algemeen niet zo'n grote papierproductie gehad als de moderne tegenhangers, maar onderzoek in de originele archieven is toch vaak een tijdrovende bezigheid. Scans van delen van originele oud-rechterlijke archieven zijn niet op internet te vinden (op enkele kleine fragmenten na).

Eerst moet u te weten komen waar het rechterlijk archief van de plaats waarin u bent geïnteresseerd, wordt bewaard. De meeste van deze archieven liggen bij de regionale historische centra in de provinciehoofdsteden, maar ook streekarchieven en gemeentearchieven bezitten ze. Dat betekent het archievenoverzicht raadplegen op de website van de archiefdiensten die hiervoor in aanmerking komen, of via een telefoontje of e-mailbericht hiernaar informeren. Via het archievenoverzicht krijgt u toegang tot de inventaris van het archief. Zo kunt u thuis achter de computer nagaan welke archiefstukken er zijn in het rechterlijke archief en welke u daarvan wilt gaan bekijken bij een bezoek aan het archief.

Als onderzoeker kunt u geholpen worden door indices die in de tijd zelf door een secretaris of klerk zijn gemaakt. Dat deed men toen vaak op de voornamen van de 'comparanten' of 'partijen'. Daarnaast zijn er in onze tijd indices, regesten of transcripties gemaakt van onderdelen van rechterlijke archieven. Deze zijn in de studiezalen van archieven te vinden en deels op internet gepubliceerd op websites van archiefdiensten, verenigingen en particulieren. Ook in dit geval wijst de website 'Digitale bronbewerkingen in Nederland en België' op www.geneaknowhow.net de weg door cyberspace. De kwaliteit van dit soort bronbewerkingen verschilt onderling nogal. Gebruik ze dan ook vooral als wegwijzer en vergelijk de informatie op enig moment met de originele bron.

Om de inhoud van rechterlijke archieven te kunnen doorgronden, zult u zich allerlei ambtelijke en juridische termen eigen moeten maken. Bepaalde termen zult u door het hele land tegenkomen, andere hebben een meer regionaal of zelfs plaatselijk karakter. Een handig hulpmiddel is de volgende CBG-uitgave: P. Brood en J.E. Ennik (ed.), *Practisyns woordenboekje of verzameling van meest alle de woorden in de rechtskunde gebruikelijk*, fotomechanische herdruk van de uitgave 1785 (Groningen en Den Haag 1996). Een ander nuttig hulpmiddel is de 'Trefwoordenlijst genealogie' die André Dumont op internet publiceerde (<http://home.planet.nl/~dumon002/woordenboek/alfa.html>).

Voorbeeld: inventaris oud-rechterlijk archief Lochem

Stel u wilt op zoek naar een testament van een van uw voorouders die in het midden van de achttiende eeuw in het Gelderse Lochem woonde. We gaan hiervoor in de eerste plaats naar de website van het Gelders Archief www.geldersarchief.nl. Kies op de website in het menu links voor 'Zoeken' > 'Zoeken in alles'. We zoeken op 'Lochem'. Een van de verwijzingen in het zoekresultaat is naar 'ORA Stad Lochem (1570-1811) 334 beschreven archiefstukken'. ORA staat voor 'oud-rechterlijk archief'. Als we op deze treffer klikken, opent een apart venster met de inventaris, voorafgegaan door een inleiding. De inleiding geeft nuttige informatie over het territorium en de competenties van het gerecht. De inventaris valt uiteen in een aantal hoofdrubrieken, waarmee we hiervoor al kennis hebben gemaakt: criminele, contentieuze en vrijwillige rechtspraak, secretarie en 'tutele'. Met het laatste wordt hier – zoals uit de beschrijving van de archiefstukken blijkt – bedoeld 'voogdij' over wezen en halfwezen (waarvan één ouder is overleden). Onder 'vrijwillige rechtspraak' vinden we met inventarisnummer 291 de testamenten uit de jaren 1713-1780. De omvang is 'één doos'. Bij uw bezoek aan het Gelders Archief kunt u op basis van het inventarisnummer en het bijbehorende toegangsnummer 0178 de doos met testamenten aanvragen in de studiezaal. Het 'toegangsnummer' is het unieke nummer dat elk archief heeft, waaronder het in het archiefdepot is opgeborgen. Sommige archiefdiensten gebruiken het woord 'archiefblok' hiervoor.

Op zoek naar informatie over Lochemse voorouders zullen we op de site 'Digitale bronbewerkingen' (www.geneaknowhow.net) verwijzingen vinden naar bronbewerkingen op een speciale website voor genealogie in de Achterhoek: www.genealogiedomein.nl. Kies in het menu aan de linkerkant van deze website voor 'Lochem'. Als we het lijstje Lochemse bronnen dat verschijnt, langslopen, dan blijken delen van het oud-rechterlijk van de stad Lochem bewerkt te zijn. Klik hiervoor op 'Oud-Rechterlijk Archief Stad Lochem – items'. We zien hier niet het inventarisnummer met de testamenten, maar wel andere inventarisnummers. De pdf-documenten die we kunnen downloaden, bevatten korte beschrijvingen van de inhoud van de akten, soms alleen de namen van de partijen, soms wat meer informatie.

Enkele voorbeelden ter illustratie hiervan (uit het document 'Oud Rechterlijk Archief – Stad Lochem, Vrijwillige Rechtspraak / Protocol van Opdrachten, Gelders Archief / Archiefblok: 0178 – Inventarisnummer 261 – Periode 1758-1765'):

fol. 151	de Heer en Mr. Bernard Joost Verstege, Br. der stad Zutphen; transp. van zijn erve en goed de Kleine Muetstege, Schependom Lochem, buurschap Klein Duchteren, hem bij magescheid van 8 Mrt. 1749 uit den oud. boedel toebedeeld, aan Mr. Abraham de Leeu van Coolwijk, 2 Oct. 1764
fol. 153	Louis Abrezon Joosten, Albert Jan Joosten, pro se en voor hun h.v., voorts Joachimus Nijman, pachter van het monopolie op de gebrande wateren over het district van Lochem, en de twee laatsten zijn borgen, 7 Jan. 1765
fol. 154v°	de Heer Gerrit Jan Arendzen en zijn erven, 27 Jan. 1765

fol. 155v°	Jan der Aver en zijn h.v. Henrica Zesink; de onm. kinderen van Peter Holmer en w. zijn h.v. Geertruid der Aver, 4 Febr. 1765
fol. 157	Mr. Christoffer Hendrik Westenberg, als volmr. van vrouwe Anna Margaretha Funde-rink, wed. w. de Heer Wesselus Westenberg, in leven capt., en haar kinderen (volm. Nijmegen 13 April 1764), voorts van den Heer Arnold Elbert Westenberg (volm. Hattem 15 Mei 1764), en van de Heeren Herman Hendrik Westenberg, capt. lieut. en Grootmajoor der stad Bredevoort, en Abraham Hansselaar, in huw. gehad hebbende Juffr. Anna Judith Westenberg (volm. Landgericht Lichtenvoorde d.d. 25 April en Zwolle 14 Juni 1764), en eindelijk als volmr. van den Heer en Mr. Bernhard Rudolph Westenberg, oud Br., voor zich en verdere erfgen. of kinderen van w. de Heer en Mr. Statius Reinier Westenberg, in leven ord. Raad in den Hove van Gelderland, en vrouwe Elsabe Anna Catharina Olmius, in leven ehel., mitsgaders van de kinderen van den Heer Arnold Elbert Westenberg; transp. aan de H.W. Geb. vrouwlijn Henrica Johanna Catharina van Heerdt hun huis en where, in de Smedestraat gelegen, door hun ouders bezeten, en laatst bij w. de Secr. Gerhard Westenberg bewoond; w. hun ouders de Heer en Mr. Johan Westenberg, in leven Landschrijver des Scholtamts Lochem, en vrouwe Judith van Enter; mede verkocht een groeve in de kerk bij het doophekje onder het posthorentje (er stond eerst pesthorentje) in het Zuiderpand, 9 April 1765 (uit de Nijmeegsche volm. blijkt, dat mede volm. geven haar drs. Juffren. Catharina en Hermanna Westenberg)

Uit de verantwoording aan het eind van het pdf-document ('Nawoord') blijkt het te gaan om overgetypte aantekeningen die de onderzoeker Jhr. H.H. Röell aan het eind van de negentiende eeuw maakte. Deze bronbewerking biedt een mooie toegang tot de bron, het 'protocol van opdrachten' (overdracht van onroerend goed). De verwijzingen (ze zijn vaak te beknopt om van 'regesten' te kunnen spreken) zijn opgenomen in de volgorde waarin de akten in de bron voorkomen. We moeten er daarbij rekening mee houden dat de oorspronkelijke bewerkster — Röell — akten heeft overgeslagen, omdat hij ze vergeten is of ze in het kader van zijn onderzoek niet interessant genoeg vond. De bewerkster van het handschrift Röell merkt dan ook terecht op dat vergelijking met de originele bron nodig is. Het biedt ons in ieder geval een snelle (gedeeltelijke) toegang tot de bron.

Voorbeeld: bronbewerking schoutambt Ommen-Den Ham

Een ander voorbeeld van een bronbewerking van oud-rechterlijk archief is te vinden op de website van de Oudheidkundige Vereniging Den Ham-Vroomshoop: <http://members.lycos.nl/Ham/SCHOUTGE.html>

Een onderzoeker — H.G. Kleinjan — maakte in het verleden voor eigen gebruik aantekeningen uit het archief van het Schoutambt Ommen-Den Ham in het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle. Deze aantekeningen zijn nu op de website van de plaatselijke historische vereniging geplaatst. Uit de inleiding wordt al duidelijk dat het geen systematische bewerking van de bronnen is. En de aantekeningen staan door elkaar. We moeten het dan ook vooral als een 'grabbelton' beschouwen, waarin je op elk willekeurig woord kunt zoeken. Als je geluk hebt, vind je iets van je gading. Vind je geen voorouders in deze bronbewerking, dan betekent dit niet dat ze niet in deze bronnen voorkomen.

Voorbeeld: voogdijzaken Eenrum

Fred Reenders verzamelt genealogische bronnen over het Groningse Eenrum. Hij werkt aan een 'dorpsgenealogie' een soort collectieve genealogie van Eenrumse families. In het kader daarvan transcribeert

hij de belangrijkste bronnen, die hij deels via zijn persoonlijke website beschikbaar stelt. Van twee inventarisnummers uit het rechterlijk archief van Eenrum die te maken hebben met voogdijzaken (1750-1803), heeft hij de integrale transcriptie op zijn website gepubliceerd: www.reenders.com/voogdij.shtml.

Bij het doorbladeren van deze webpublicatie valt op dat je je als onderzoeker ook hier het ambtelijke jargon en procedures eigen moet maken om de inhoud van een bron goed te kunnen interpreteren. Het was in Eenrum blijkbaar de gewoonte drie voogden aan te stellen, de 'voormond' (eerste voogd, met de administratie belast?), de sibbe voogd (bloedvoogd, van 'sibbe' = familie) en de 'vreemde voogd' (niet verwante voogd?). We kunnen de voogdij volgen van het moment dat de voogden 'angesworen' worden, de eed afleggen, via de tussentijdse en eindverantwoording die zij afleggen, op het moment van volwassen worden van hun 'pupillen' (in dit verband halfwezen of wezen). De mondig geworden kinderen verklaren 'vredig te wesen' (akkoord te gaan) met de afrekening, waarna de voogden van hun eed worden ontslagen. We krijgen niet alleen inzicht in de bezittingen van de overleden ouders (de erfenis van de kinderen), maar en passant krijgen we allerlei genealogische basisgegevens aangereikt en familierelaties.

De verschillende stappen in het proces, van de aanstelling van de voogden tot en met de eindafrekening kunt u volgen door als voorbeeld de kinderen van Jan(nis) Julles en Bijwke Tomas te nemen. Doorzoek de tekst hiervoor op 'Bijwke' (met de Windows-functie Ctrl-f). De eerste akte dateert van 1754, de laatste van 1772.

OPGAVE 9.1

In het voorbeeldonderzoek in de regesten van het vredegerrecht Gemert komt in de akte van deliberatie van 28 oktober 1816 het echtpaar Jan van den Elsen en Maria van Gerwen voor (zie paragraaf 3).

a Welke genealogische basisinformatie over dit echtpaar en hun gezin kunnen we ontlenen aan de zes akten (plus de reeds bekende informatie over het echtpaar Werts-Van den Elsen) uit het voorbeeldonderzoek?

Noteer dit.

b Vul dit aan met andere genealogische basisinformatie over dit echtpaar en hun gezin zoals dit in de database Vredegerichten 1811-1838 van het BHIC aanwezig is.

c Maak een bronverwijzing van de akten die voor opgave 9.1b zijn gebruikt.

OPGAVE 9.2

Welke genealogische basisinformatie (namen, plaatsen, data van geboorte, huwelijk en overlijden) kunnen we over het gezin van Jan(nis) Julles en Bijwke Tomas ontlenen aan de getranscribeerde voogdijakten op de website <http://www.reenders.com/voogdij.shtml>?

OPGAVE 9.3

Maak een bronverantwoording voor de eerste akte van de voogdij over de kinderen van dit echtpaar (d.d. 5 maart 1754) <http://www.reenders.com/voogdij.shtml>.

ZELFTOETS

- 1 Welke bewering is juist? Het vredegerecht
 - a fungeert op kantonnaal niveau en heeft als exclusieve taak het bemiddelen in geschillen.
 - b is de voorloper van het kantongerecht, maar behandelde in tegenstelling tot deze instelling niet de overtredingen waarop een lichte straf stond.
 - c ging op in de rechtbank van eerste aanleg.
 - d hield toezicht op ambtenaren van de burgerlijke stand en notarissen.
- 2 Wat is juist? Strafrechtspraak in moordzaken
 - a vindt vanaf 1811 plaats door de rechtbank.
 - b gebeurde tot 1886 voor de arrondissementsrechtbank, daarna door het gerechtshof.
 - c kon voor elk van de rechtsprekende colleges gebeuren.
 - d gebeurde tot 1886 door het gerechtshof, daarna door de rechtbank.
- 3 Wat is de officiële openbaarheidstermijn voor nieuw-rechterlijke archieven?
 - a 75 jaar
 - b 100 jaar
 - c 50 jaar
 - d 25 jaar
- 4 Welke zaken vallen onder de vrijwillige rechtspraak?
 - a overdracht van onroerend goed, testament
 - b boedelinventaris, burenruzie
 - c hypotheekakte, oplichting
 - d messentrekkerij, bedelarij

TERUGKOPPELING

Antwoorden op de zelftoets

- 1 b
- 2 d
- 3 a
- 4 a

Uitwerking van de opgaven

- 9.1 a Genealogische basisinformatie over het echtpaar Van den Elsen-Van Gerwen en hun gezin uit de zes regesten:

Jan van den Elsen, ovl. voor 28 okt. 1816, tr. Maria van Gerwen, ovl. voor 28 okt. 1816.

Uit dit huwelijk (volgorde niet bekend):

- 1 Johanna van den Elsen, geb. Gemert, ovl. Gemert 27 of 30 nov. 1814, tr. Bakel en Milheeze 4 maart 1810 Willem Werts, geb. Bakel, landbouwer (1812) te Esdonk (Gemert) (1815), ovl. Gemert 6 april 1815, zn. van Hendrik Werts.
- 2 Theodora van den Elsen, ovl. na 29 maart 1833, tr. Johan Kuijpers, wever te Gemert, ovl. na 29 maart 1833.
- 3 Lucia van den Elsen, ovl. na 29 maart 1833, tr. Hendrik Jonkers, bouwman te Gemert, ovl. na 29 maart 1833.
- 4 Jan Willem van den Elsen, bouwman te Gemert (1821), ovl. na 6 april 1821.

b

Jan van den Elsen, ovl. Gemert voor 2 okt. 1811, tr. Maria van Gerwen, ovl. Gemert voor 2 okt. 1811.

Uit dit huwelijk (volgorde niet bekend, wel dat kinderen 4-6 2 okt. 1811 nog niet mondig zijn):

- 1 Anthonie van den Elsen, ovl. Gemert 1811, tr. Christina van de Ven, landbouwster te Gemert (1819), ovl. na 15 maart 1819; zij hertr. voor 15 maart 1819 N.N.
- 2 Johanna van den Elsen, geb. Gemert, ovl. Gemert 27 of 30 nov. 1814, tr. Bakel en Milheeze 4 maart 1810 Willem Werts, geb. Bakel, landbouwer (1812) te Esdonk (Gemert) (1815), ovl. Gemert 6 april 1815, zn. van Hendrik Werts.
- 3 Lucia van den Elsen, ovl. na 29 maart 1833, tr. Hendrik Jonkers, bouwman te Gemert, ovl. na 29 maart 1833.
- 4 Cornelia (Cornelia) van den Elsen, ovl. na 2 okt. 1811.
- 5 Theodora van den Elsen, geb. omstr. 1782, ovl. na 29 maart 1833, tr. omstr. mei 1812, Johan (Jan Antonius) Kuijpers, wever te Gemert, ovl. na 29 maart 1833, zn. van Antonius Kuypers en Anna Maria Pennings.
- 6 Jan Willem van den Elsen, bouwman te Gemert (1821), ovl. na 6 april 1821.

c Bronverwijzing

Brabants Historisch Informatie Centrum, website (www.bhic.nl), database Vredegerichten 1811-1838, ontleend aan toegang 21, Vredegericht Gemert,

- inv.nr. 1398, volgnr. 19, akte d.d. 2 okt. 1811
- inv.nr. 1398, volgnr. 18, akte d.d. 4 maart 1812
- inv.nr. 1398, volgnr. 35, akte d.d. 8 mei 1812
- inv.nr. 1398, volgnr. 43, akte d.d. 24 okt. 1816
- inv.nr. 1398, volgnr. 45, akte d.d. 28 okt. 1816
- inv.nr. 1398.A, volgnr. 18, akte d.d. 15 maart 1819.

Geraadpleegd 2 januari 2009.

9.2 Het gezin van Jan(nis) Julles en Bijwke Tomas.

Jan(nis) Julles, ovl. tussen 5 juli 1763 en 30 april 1765, tr. Bijwke Tomas, ovl. voor 5 maart 1754.

Uit dit huwelijk:

- 1 Tomas Jannis, geb. omstr. 1742, ovl. na 5 juli 1763
- 2 Anje Jannis, geb. omstr. 1744, ovl. na 6 dec. 1768
- 3 Julle Jannis, geb. omstr. 1747, ovl. na 26 juni 1769
- 4 Cornelis Jannis, geb. omstr. 1752, ovl. na 12 mei 1772.

Tomas, Jan en Cornelis verkrijgen ('obtineren') alledrie veniam aetatis, ze worden meerderjarig verklaard voordat ze de vereiste leeftijd hebben bereikt. Bij die gelegenheid wordt met hen het erfdeel afgerekend. Mogelijk kregen zij de status van volwassene in verband met hun huwelijk. Dat zou nader onderzoek moeten uitwijzen. Anje krijgt haar erfdeel bij het bereiken van de volwassen leeftijd.

9.3 De bronverwijzing kan er als volgt uitzien:

Website Reenders Genealogy (<http://www.reenders.com/voogdij.shtml>), Voogdijzaken Eenrum 1750-1803, transcriptie akte d.d. 5 maart 1754, gebaseerd op Groninger Archieven, toegangsnummer 734, inv.nr. 141 (XLVI g1 1750-1795); geraadpleegd 2 januari 2009.

We laten zo zien dat we een bronbewerking hebben geraadpleegd op een website, in dit geval een transcriptie van de bron. We geven aan wat de originele bron is en waar die zich bevindt. Ten slotte vermelden we wanneer we de website geraadpleegd hebben.

NB R.A. te Groningen = Rijksarchief in Groningen, nu Groninger Archieven genaamd.

Inhoud leereenheid 10

Belastingregistratie

- 1 Belastingen in Koninkrijk en Republiek
- 2 Successierechten
- 3 Onderzoek in memories van successie
- 4 Patentbelasting
- 5 Onderzoek in patentregisters
- 6 Kadaster en openbare registers
- 7 Onderzoek in kadasterbronnen
- 8 Enkele voorbeelden van belastingbronnen uit de tijd van de Republiek

Opgaven

Zelftoets

Terugkoppeling

- Antwoorden op de zelftoets
- Uitwerking van de opgaven

Leereenheid 10

Belastingregistratie

Wij zijn vertrouwd met de ‘blauwe envelop’ die één of meer keren per jaar op de deurmat valt, de inkomstenbelasting die we moeten betalen. Tegenover de uitgaven die de overheid doet, heeft ze ook inkomsten nodig. Die bestaan vooral uit belastingen die zij de burger direct, dan wel indirect laat betalen. Naast de inkomstenbelasting zijn er nog allerlei andere belastingen, zoals onroerendgoedbelasting, wegenbelasting, successierechten, accijnzen op tabak, alcohol en brandstoffen, enzovoorts.

Bij de inhoud van de ‘blauwe envelop’ hoort aan de kant van de overheid een omvangrijke administratie. De verschillende belastingen hebben door de eeuwen heen geleid tot een papieren neerslag die we nu als onderzoekers kunnen gebruiken om een beeld te krijgen van de welstand van onze voorouders, hoe arm of rijk ze in materieel opzicht waren. Maar we kunnen, waar de genealogische basisbronnen ons in de steek laten, ook de basisgegevens over geboorte, huwelijk en overlijden aanvullen vanuit deze belastingbronnen.

Er zijn door de eeuwen heen vele belastingen geheven, die alle meer of minder papieren sporen hebben nagelaten. In deze leereenheid bespreken we enkele ervan. U krijgt een korte historische introductie, leert waar u de bronnen kunt vinden, hoe u de weg hierin vindt en hoe u de informatie erin kunt beoordelen en verwerken in uw familieadministratie.

1 Belastingen in Koninkrijk en Republiek

Een uniform belastingstelsel, geldend in heel Nederland, bestaat pas sinds de negentiende eeuw. In 1806 voerde secretaris van staat (minister) voor de financiën Alexander Gogel een landelijk geldend belastingstelsel in. Daarmee kwam een eind aan de vrijheid van gewesten en steden om op hun eigen manier via belastingen voor inkomsten te zorgen. Uit het oogpunt van genealogisch onderzoek is de belangrijkste negentiende-eeuwse belasting de successiebelasting, geheven op nalatenschappen. Deze belasting komt hierna uitgebreider ter sprake. En om een goede basis voor de heffing van belasting op onroerend goed te krijgen, werd het kadaster ingericht. Ook die wordt in deze leereenheid voor het voetlicht gebracht. Evenals een belasting op de uitoefening van bepaalde beroepen, de patentbelasting.

Maar daarnaast zijn er nog andere negentiende-eeuwse belastingen waarvan de informatie uw familiegeschiedenis kan verlevendigen. Op gemeentelijk niveau is er bijvoorbeeld de hoofdelijke omslag, een belasting per gezinshoofd op basis van het geschatte inkomen. De ‘kohieren voor de hoofdelijke omslag’, in de archieven van gemeenten, geven een beeld van de relatieve welstandpositie, ten opzichte van plaatsgenoten. Daarnaast zijn in de gemeentelijke administratie soms gegevens te vinden over hondenbezitters, die hondenbelasting betaalden, en ouders die schoolgeld voor hun schoolgaande kinderen betaalden.

Ten tijde van de Republiek waren er grote verschillen tussen (en ook binnen) de provincies wat de aard van de belastingen betreft. Elke provincie moest zorgen voor een bepaald deel van de benodigde generaliteitsinkomsten, maar was vrij naar eigen inzicht de belastingen te heffen die dit bedrag op moesten brengen. Dat gebeurde via indirecte en directe belastingen. De indirecte belastingen werden bijvoorbeeld geheven op gebruiksgoederen als meel en bier, die de producenten ervan moesten betalen.

Daarnaast waren er directe belastingen, waarvan sommige jaarlijks terugkeerden, andere incidenteel geheven werden, bijvoorbeeld omdat in verband met oorlogvoering extra geld nodig was. Belastingen op bezit konden bijvoorbeeld worden geheven in de vorm van een huizenbelasting waarbij het aantal haardsteden, schoorstenen, vensters of deuren de hoogte van de belasting bepaalde. Of men belaste naar de omvang van het aantal knechten en dienstboden. Een andere vorm was een grondbelasting (vaak 'verponding' genoemd) op basis van de grootte van het grondbezit. Ook waren er belastingen die de burger bij bepaalde gelegenheden moest betalen, bijvoorbeeld 'imposten' bij trouwen en begraven of bij de overdracht of vererving van onroerend goed. Zo'n belasting werd geheven op provinciaal of op plaatselijk niveau. Soms was een overheidsdienaar belast met de collecte van de belastingen, in andere gevallen was de belasting verpacht aan een belastingpachter, een particulier ondernemer dus. En dan waren er nog de waterschappen die — bijvoorbeeld voor het onderhoud van de dijken — belasting hieven, met namen als 'morgengeld' of 'dijkgeschot'. Omdat de belastingen op verschillende overheidsniveaus werden geheven, vinden we de papieren hiervan bij verschillende archiefdiensten terug. Van de verpachte belastingen zult u meestal in de overheidsadministratie niet meer terug vinden dan de totale pachtsom, het totale bedrag waarvoor de belasting verpacht was, en wie de pachter was. Om er achter te komen in welke belastingadministraties uw voorouders kunnen voorkomen, kunt u een genealogisch handboek of provinciale genealogische gids raadplegen. Ook de website van een archiefdienst kan u vertellen welke belastingbronnen er zijn in het gewest of de plaats van uw interesse.

2 Successierechten

De belangrijkste negentiende-eeuwse belastingbron die ons een beeld kan geven van het bezit van onze voorouders, is de registratie ten behoeve van successierechten: de 'memories van de aangifte van de nalatenschap' ook wel 'memories van successie' genoemd.

De successiebelasting is vanaf 1806 geheven, maar pas vanaf 1818 zijn de 'memories van aangifte' systematisch bewaard. In het archief van de ontvangers van de successiebelasting uit de periode kunnen we wel lijsten van overledenen aantreffen die een interessante aanvulling kunnen vormen op dtb-bronnen als er bijvoorbeeld geen begraafregisters bewaard zijn uit een bepaalde plaats.

In 1818 kwam er een nieuwe wet op de successiebelasting en vanaf dat moment is de administratie systematisch bewaard. Erfgenamen kregen de plicht binnen een half jaar na iemands overlijden aangifte te doen van de nalatenschap. De belastinginspecteur maakte vervolgens in een 'memorie' een overzicht van de nalatenschap, met de baten en lasten en bepaalde op basis daarvan de hoogte van de te betalen belasting.

Een memorie bevat over het algemeen de volgende gegevens van de overledene: naam, plaats en datum van overlijden, burgerlijke staat, namen erfgenamen en legatarissen (iemand die bij testament een bepaald goed heeft gekregen), overzicht van het bezit aan onroerend goed, met de kadastrale gegevens, of er huwelijkse voorwaarden zijn of een testament, met de bijbehorende notaris die de akte(n) opgemaakt heeft.

Voor nalatenschappen die minder dan 300 gulden waard waren, hoefde geen successiebelasting betaald te worden. Dat geldt tot 1878 ook voor nalatenschappen die in rechte lijn vererfden: op de kinderen. Vanaf dat jaar betaalde men dus niet alleen bij vererving in de zijlinie, maar ook bij vererving in rechte lijn (voor zover de netto waarde meer dan duizend gulden was). Als er inderdaad successierechten betaald moesten worden, dan is er vaak uitgebreidere informatie aanwezig, bijvoorbeeld een boedelinventaris.

3 Onderzoek in memories van successie

Memories van successie worden bewaard bij de rijksarchieven in de provincie, beheerd door de regionale historische centra in de provinciehoofdsteden. Ze zijn daar in te zien op microfilm. Ze lopen door tot uiterlijk 1927. Het Centraal Bureau voor Genealogie heeft microfilms van de memories van successie in Noord-Brabant.

Soms zijn de memories opgeborgen op de datum van overlijden, soms op de datum waarop de memorie van aangifte binnenkwam, soms op de datum dat de inspecteur de memorie van successie opmaakte. Daarbij moeten we weten onder welk belastingkantoor de overlijdensplaats viel. In één provincie waren meerdere kantoren gevestigd. De inventaris van het archief of een handleiding voor het zoeken in memories van successie in de studiezaal van het archief wijst dan de weg. Vaak zal het dan nodig zijn een index uit de tijd zelf te raadplegen, de zogenaamde 'Tafel V-bis'. Deze zijn per kantoor opgemaakt. Daarin staan de overledenen over een bepaalde periode in alfabetische volgorde, met hun woonplaats, met informatie over de afhandeling van de nalatenschap en het memorienummer.

In een aantal provincies heeft men het de onderzoeker gemakkelijk gemaakt. Er zijn in de afgelopen jaren totaalindices samengesteld op de memories van successie. Die zijn te raadplegen via de websites van de betreffende archiefdiensten. Voor de originele memories (op microfilm) moet u dan wel naar de studiezaal van het archief. Meestal krijgt u niet de originele memories ter inzage, maar kunt u in de studiezaal de microfilms raadplegen. Voor de gemicrofilmde memories van successie van Noord-Brabant kunt u ook terecht in de studiezaal van het Centraal Bureau voor Genealogie.

Voor Friesland hebben de 'Vrienden van de Archieven in Friesland' de memories van successie uitgebreider ontsloten en via de website van Tresoar beschikbaar gesteld (www.tresoar.nl > voorouders > successie). Een voorbeeld van zo'n uitgebreidere ontsluiting geeft direct een indruk van wat u bij onderzoek in de memories van successie kunt aantreffen:

Memories van Successie

Kantoor Beetsterzwaag 1847

Overledene: Sies Wiegers Hoekstra

Overleden op: 11 april 1847

Wonende te: Langezwaag

Tekst: 73 jr; geb. Katlijk 16/2/1774; overl. Boven Knijpe; ongehuwd; broer van Douwe en Gatske Wiegers Hoekstra (erven vruchtgebruik onroerend goed); enige testamentair erfgenaam is minderjarige Hylke Durks de Vries (zoon van Durk Hylkes de Vries, landbouwer en Sjoukje Abeles de Vries). Legaat ad fl. 300, voor Siebold Jochums Zandstra, te Boven Knijpe.

Saldo fl. 2.582,78. Bijgevoegd zijn suppletoire memories 1008/402 (vermeerdering saldo met fl. 875,) en 1008/530 en vele processtukken. Verder zijn bijgevoegd de memories 1008/1042 en 1088/1511 inzake vervallen van het vruchtgebruik door het overlijden op 13/3/1854 te Boven Knijpe van Gatske en op 18/8/1856 aldaar van Douwe Wiegers Hoekstra.

Er behoorde onroerend goed tot de nalatenschap

Bron: Memories van successie 1842-1902

Toegangsnr.: 42

Inventarisnr.: 1008

Aktenr.: 279

Op microfilm nr. 2 raadpleegbaar op de studiezaal van Tresoar

Om een idee te krijgen van het beeld van zo'n bron hebben we in het cursusmateriaal scans van een Zeeuwse memorie van aangifte opgenomen van Jan van Alten, overleden Axel 13 mei 1892. In de online-database 'Zeeuwen Gezocht' (www.zeeuwengezocht.nl) van het Zeeuws Archief staat hierover de volgende informatie:

Successiememorie overledene op vrijdag 13 mei 1892 Axel

Kantoor: Hulst

Nummer: 5/8044 1892

Jan van Alten

Plaats van overlijden: Axel

Overlijdensdatum: 13-05-1892

Opmerking: Gehuwd met Pieterella Louwerse

Inventarisnummer: 329

Filmcassettenummer: 49

Bron: Memories van successie kantoor Hulst 1795-1900

Archief: Memories van successie inventarisnummer [toegevoegd: 22 augustus 2007] Zeeuws Archief: Memories van successie (1795)1818-1927

Met deze informatie bezoeken we het Zeeuws Archief in Middelburg. In de studiezaal bekijken we filmcassette 49 en vinden daar onder het vermelde nummer 5/8044 de memorie van aangifte, die uit drie bladzijden bestaat (zie [afb. 10.1](#), [10.2](#) en [10.3](#)). Daaruit blijkt dat Jan van Alten tweemaal een testament liet opmaken, met vermelding van notaris en aktedatum. Het tweede testament maakte hij kort voor zijn overlijden. Daarin legateerde hij aan Gillis den Deurwaarder de helft van een woonhuisje te Axel met erf en wat er verder bij hoort. De memorie geeft enige

genealogische basisinformatie, wijst de weg naar notariële bronnen, vermeldt kadasterinformatie en geeft inzicht in het bezit aan roerende goederen en de waarde daarvan.

Voor de genealogische basisinformatie in de memories van successie geldt natuurlijk, net als voor gegevens uit andere aanvullende bronnen, dat we de juistheid ervan zoveel mogelijk moeten controleren aan de genealogische basisbronnen.

4 Patentbelasting

Een groot aantal beroepsbeoefenaren betaalde in de negentiende eeuw jaarlijks een belasting om hun beroep uit te mogen oefenen, het ‘patentrecht’. De patentbelasting werd ingevoerd in het kader van de belastingherziening onder Gogel.

Het patentrecht bestond van 1805 tot 1893. Bepaalde beroepsgroepen waren vrijgesteld van het betalen van deze belasting: geestelijken, ambtenaren, landbouwers, varenden, een groot deel van het onderwijzend personeel, wevers met minder dan drie getouwen, dagloners en arbeiders. Tot 1823 gold dat ook voor eigenaars van schepen. Vanaf dat jaar vinden we hen vermeld, met opgave van het type schip, het gebruiksdoel en de tonnage. Voor wie schippers onder de voorouders heeft, is deze bron dus een aanrader. ‘Schippers’ moeten we dan ruim nemen. Wie voor zijn beroep een schip had – een koopman in groente en fruit bijvoorbeeld, of een handelaar in zand en grind – moest hiervoor een patent hebben.

Een patentregister bevat de naam, adres, beroep (en eventuele nevenberoepen), de jaarlijkse omzet (het ‘debiet’), aantal personeelsleden en de belastingklasse.

In de burgerlijke stand en het bevolkingsregister vinden we vaak maar één bepaald beroep vermeld. Het patentregister biedt ook gegevens over nevenberoepen en geeft – door de opeenvolgende jaren naast elkaar te leggen – inzicht in de ontwikkeling van beroep en bedrijf.

5 Onderzoek in patentregisters

De patentregisters bevinden zich in de archieven van de gemeenten. Ze zijn niet altijd bewaard, maar als dit wel het geval is, krijgt u letterlijk een interessante bron in handen. Er is geen openbaarheidsbeperking. De ‘registers van patentschuldigen’, zoals ze officieel heten, zijn door archiefdiensten nog nauwelijks geïndiceerd. U zult daarom de originele registers van voor naar achter moeten doorbladeren. Maar dat is ook de charme van deze bron. Waar u vaak onderzoek zult doen in databases, scans en microfilms, krijgt u nu een origineel in handen. Dat heeft iets van pionierend onderzoek doen.

Neem bijvoorbeeld de patentregisters van de voormalige Utrechtse gemeente Harmelen, bewaard in het Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard te Woerden. De jaren 1813 tot 1825 en 1841 tot 1876 zijn bewaard gebleven. Harmelen telde in het eerste kwart van de negentiende eeuw zo’n 1000 inwoners. Bladerend in de schriften op krantenformaat krijgen we een beeld van de nijverheid in dit dorp. Zo’n 150 patentschuldigen zijn jaarlijks ingeschreven. Lezend in het register uit 1814 valt de grote diversiteit van ambachtslieden op: klompenmakers, schoenmakers, timmerlieden, ververs (huisschilders), broodbakkers, kuipers, metselaars, rietdekkers, smeden, kleermakers

en watermolenaars. Van sommige ambachtslieden is er maar één in het dorp: korenmolenaar, baardscheerder, linnenwever, schoppenmaker, wagenmaker, glazenmaker, chirurgijn. De kooplieden die ingeschreven werden, handelden in waren als hout, laken, huiden, vee, fruit, turf en kaas. De winkeliers deden in kruidenierswaren, lint en band, manufacturen of groente. Ook was er een handvol kramers, die met allerlei waren langs de deur gingen. Er komt een enkele vrouw voor in het register, met beroepen als naaister, winkelierster of koopvrouw. Of ze zette als 'de weduwe van' het bedrijf van haar overleden man voort. Ook de horeca was vertegenwoordigd: het dorp kende een tiental tappers en daarnaast waren er enkele kolfbaanhouders. Verschillende neringdoenden combineerden meerdere beroepen. Daar waren vreemd aandoende combinaties bij. Gerrit Looman bijvoorbeeld vinden we ingeschreven als kleintapper, schoenmaker en vleeshouwer. Anthony van Peer was smidsbaas, koopman en 'paardedoctor'.

Om het wat concreter te maken, hebben we het Harmelense patentregister van 1814 gescand en aan het cursusmateriaal toegevoegd (bron: Streekarchief Rijnstreek en Lopikerwaard, Archief gemeente Harmelen, inv.nr. 1003). U kunt er zo virtueel – van de titelpagina tot en met de afsluitende pagina met de optelling van de inkomsten – in bladeren ([afb. 10.4](#), 22 scans; het laden van deze link kan even duren).

Omdat de registers jaarlijks werden vernieuwd, kunnen we iemand die ingeschreven is – zoals gezegd – door de tijd heen volgen. In 1813 vinden we bijvoorbeeld Wijntje Versluis, weduwe van Pieter van Niftrik ingeschreven als 'cabaretière': tapster. Nederland was nog onder Franse heerschappij. Het register was daarom in het Frans. In 1814 combineert ze dit met een herberg en de verkoop van potten en pannen, turf, tabak en snuif. Haar zoon Jan van Niftrik woont dan bij haar in en is wagenmaker met één knecht. De herberg wordt vanaf 1819 'slaapstee' genoemd, met twee en vanaf 1821 met drie vertrekken.

De registers van 1826 tot 1840 zijn verloren gegaan. In die periode is Wijntje Versluis blijkbaar overleden. Zoon Jan heeft haar bedrijvigheid overgenomen, zo blijkt in 1841. Hij heet dan wagenmaker met twee knechts, winkelier, tapper en logement- en slaapsteehouder met drie vertrekken in gebruik. Jan doet in 1848 zijn wagenmakerij over aan Hendrik van Heteren en stopt met zijn logement. Vanaf dan wordt Jan van Niftrik alleen nog als tapper en winkelier genoemd, tot 1861, het jaar waarin Hendrik van Heteren ook deze activiteiten overneemt.

6 Kadaster en openbare registers

Een formulering als 'Sectie B nummer 825' in een document zullen we al snel associëren met het kadaster. Dit soort aanduidingen komen we bijvoorbeeld tegen in een notariële akte bij de verkoop van een huis of stuk grond. Notarissen zijn verplicht de kadastrale perceelsaanduiding van onroerend goed – de combinatie van kadastrale gemeentenaam, letter en nummer – in hun akten op te nemen.

Ook deze registratie van onroerend goed danken we aan de korte periode dat ons land deel uitmaakte van het Franse keizerrijk. Belangrijkste doel van het kadaster was een goede basis te leggen voor een eerlijke grondbelasting, op basis van de omvang en kwaliteit van percelen. Daarvoor trokken vanaf 1811 landmeters door ons land om kaarten in te tekenen, 'minuutplans' genaamd, met de begrenzingen van percelen grond en gebouwen. Voor elke kadastrale gemeente – die soms

niet helemaal samenviel met de gelijknamige burgerlijke gemeente — tekenden zij een ‘verzamelplan’: de indeling van de gemeente in secties en eventueel kaartbladen (de onderverdeling van grotere secties). De minuutplannen geven op sectioniveau of kaartbladniveau (het deel van een sectie) de percelen en gebouwen weer, met de nummers die de landmeters eraan toekenden.

De ambtenaren van het kadaster die op verkenning gingen, schreven vervolgens per sectie de perceelnummers in numerieke volgorde in een ‘oorspronkelijke aanwijzende tafel’ (kortweg OAT). Bij elk perceel vermeldde zij de naam van de eigenaar, zijn beroep en waar hij woonde, de oppervlakte van het perceel, het gebruik (weiland, bouwland, bos, heide, weg, woning, hoeve, schuur, schaapskooi enz.), de klassering (naar kwaliteit van de grond) en het belastbaar inkomen.

Na het vertrek van de Fransen werd het werk voortgezet en na 20 jaar, op 1 oktober 1832, kon het kadaster officieel van start gaan. De minuutplannen en oorspronkelijke aanwijzende tafels vormden de basis waarop het kadaster voortbouwde. Deze twee onderdelen van de administratie mochten niet gewijzigd worden.

Naast deze twee oorspronkelijke bestanddelen ontstond een uitgebreide administratie waarin wijzigingen bijgehouden werden: kadasterambtenaren tekenden bijbladen en hulpkaarten als er perceelswijzigingen optraden en schreven deze perceelsveranderingen in registers. Een ander belangrijk bestanddeel van de kadastrale administratie waren de ‘leggers’, met daarin per sectie een overzicht per eigenaar van diens bezittingen in die sectie. Om de weg te vinden in de onderscheiden kadasterregisters werden in de loop van de kadastergeschiedenis verschillende nadere toegangen ingericht, zoals ‘naamwijzers’. Het kadaster is aan het eind van de vorige eeuw volledig geautomatiseerd.

Naast de kadastrale administratie ontstonden in de Franse tijd de ‘openbare registers’, daarin worden afschriften van overdracht van onroerend goed en afschriften van hypotheekakten opgenomen. Deze ‘openbare registers’ zijn in de loop van de negentiende eeuw tot de taken gaan behoren van de instelling die het kadaster bijhield en die we nu onder de naam Kadaster kennen.

7 Onderzoek in kadasterbronnen

Bij de kantoren van het Kadaster kunt u informatie krijgen uit het geautomatiseerde kadaster en de openbare registers, de situatie van vandaag, en onderzoek doen in de papieren administratie voor zover nog daar aanwezig. Het Kadaster vraagt hiervoor wel een financiële vergoeding. Meer informatie hierover staat op de website www.kadaster.nl.

De oudere archieven van het Kadaster zijn overgebracht naar de regionale historische centra in de provinciehoofdsteden, als beheerders van de rijksarchieven in de betreffende provincies. Daar kunt u (gratis) onderzoek doen in de kaarten, registers en toegangen. Kadasteronderzoek staat bekend als ingewikkeld. Een genealogisch handboek, provinciale genealogische gids of speciale kadasterhandleiding kan u hierbij op weg helpen.

Kadastrale atlassen

Gemakkelijker heeft u het als onderzoeker met de minuutplannen en de oorspronkelijke aanwijzende tafels uit ‘1832’. In de eerste plaats is men in verschillende provincies bezig de kaarten en registers uit de tijd van

de invoering van het kadaster te bewerken en uit te geven. Deze ‘kadastrale atlassen’ geven een prachtig beeld van de geografische situatie van een plaats rond 1830, met onder andere vermelding van naam, beroep en woonplaats van de eigenaren van de kadastrale percelen. De bibliotheekcatalogus van een archiefdienst of het Centraal Bureau voor Genealogie kan u – door te zoeken op plaatsnaam of ‘kadastrale atlas’ – op het spoor zetten van zo’n publicatie. Ook via Google kunt u op de combinatie ‘kadastrale atlas’ en een gemeentenaam zoeken.

Zo zien we in de kadastrale atlas van Steenwijk (in 1990 uitgegeven door de plaatselijke historische vereniging) het huis en erf van Gerard Prins in de Walsstraat (sectie E perceel 125). Hoewel hij reeds was overleden, wordt Gerard in 1832 nog vermeld als eigenaar omdat de gegevens voor de ‘oorspronkelijke aanwijzende tafel’ in de jaren twintig door de ambtenaren van het kadaster waren opgenomen. Jantje Bakkers, de weduwe van zijn broer Hendrik Prins, die zilversmid was, bezit in sectie C (Steenwijkerkamp), de perceelnummers 308, 385, 386, 430, 451, 452, 666, 667, 684 en 685. Dat zijn een woning en daarnaast enkele percelen grond net buiten de stad Steenwijk.

WatWasWaar

De afgelopen jaren zijn de originele minuutplannen en oorspronkelijke aanwijzende tafels voor heel Nederland gescand en beschikbaar gesteld via de website WatWasWaar (www.watwaswaar.nl). Op zoek naar personen in de OAT’s zult u de registers wel zelf moeten doorbladeren, scan voor scan. Maar het geeft des te meer voldoening als u vervolgens uw familieleden in deze bron vindt en kunt vaststellen – aan de hand van het minuutplan – waar hun bezit lag. Als u de straatnaam weet waar voorouders bezit hadden, dan wordt het al gemakkelijker (als deze straatnaam tenminste bestond in 1832). U gaat dan op het minuutplan na in welke sectie deze straat ligt en welke perceelnummers aan de straat grenzen.

Als de perceelnummers bekend zijn, bijvoorbeeld uit een kadastrale atlas, of omdat ze in een memorie van successie of notariële akte voorkomen, is het gemakkelijker. Dat kunnen we illustreren aan de bovengenoemde eigendommen van Gerard Prins en zijn schoonzuster Jantje Bakkers. We kennen immers de perceelaanduidingen.

Eerst Gerard Prins’ huis en erf: sectie E nummer 125. Op de website van WatWasWaar typen we in het veld ‘waar’ de plaatsnaam Steenwijk. In beeld verschijnt de topografische kaart van Steenwijk. Als we met de muisaanwijzer over de kaart lopen, verschijnt in roze de bijbehorende sectie van het minuutplan (eventueel een deel daarvan, als ‘blad’). Aan de rechterzijde van de pagina zijn miniaturen (‘thumbnails’) van het minuutplan en de OAT te zien van die sectie. Zo vinden we ook sectie E van Steenwijk. Het is de oude stad, het centrum. Door op de betreffende roze sectie te klikken, fixeren de miniaturen aan de rechterzijde. We kunnen de thumbnails uitvergrooten door erop te klikken. Nadat we op de miniatuur van het minuutplan hebben geklikt, verschijnt de kaart in beeld. We kunnen de kaart verder uitvergrooten met het schuifje aan de linkerzijde en schuiven met de kaart door de linkermuisknop ingedrukt te houden en de muis in een bepaalde richting te bewegen.

Het blijkt dat het huis van Gerard Prins, koopman, op de hoek van een splitsing van de Walsstraat staat. Het minuutplan spreekt overigens van ‘Woudstraat’. We bladeren in de oorspronkelijke aanwijzende tafel door één voor één de thumbnails van het opengeslagen register aan te

klikken. Klik hiervoor eerst op 'meer afbeeldingen bekijken' onder de thumbnails van het minuutplan en de eerste pagina van de oorspronkelijke aanwijzende tafel. Op de negende afbeelding staat perceel 125, met informatie over de oppervlakte, belastinggegevens en verwijzingen naar andere onderdelen van de kadastrale administratie. De oppervlaktematen zijn in bunders, roeden en ellen, afgekort door de letters b, r en e. Men gebruikte vanaf de Franse tijd het decimale stelsel, maar nog wel de oude benamingen. We moeten daarom lezen: hectare, are en centiare. Op dezelfde manier gaan we de bezittingen van Jantje Bakkers bekijken. Zij heeft 10 percelen in sectie C. Deze sectie die de naam 'de Kamp' draagt, bestaat uit twee bladen en twee bijbehorende OAT's. De nummering loopt door in de tweede OAT. Als we de tien vermeldingen langslipen van de weduwe Hendrik Prins, winkelierster, blijkt het om kleine stukjes bouwland te gaan. Bij elkaar gelegd, beslaan ze iets meer dan één hectare.

WatWasWaar bevat behalve minuutplannen en OAT's ook allerlei kaartmateriaal uit later tijd, in het bijzonder de gekleurde topografische kaarten vanaf 1832 opgemaakt door de Militair Topografische Dienst. Deze instelling gebruikte als basis de plannen van het kadaster en vulde die aan met gegevens uit eigen waarneming. Daarvoor gingen militaire verkenner het land in.

In het Steenwijkse voorbeeld zijn de topografische kaarten over dit gebied te vinden door aan de bovenzijde van de website bij 'Waar' Steenwijk in te vullen, vervolgens op het groene tabblad 'Wat' te klikken en daar te kiezen voor 'Topografische Militaire Kaarten'. Aan de rechterzijde verschijnen de thumbnails van de kaarten die over deze regio beschikbaar zijn in WatWasWaar.

De website bevat nog veel meer interessante informatie. Dat kunt u ontdekken door te zoeken naar kaarten en andere informatie over plaatsen die uw belangstelling hebben.

8 Enkele voorbeelden van belastingbronnen uit de tijd van de Republiek

Vuurstedengeld 1792 Hengelo

Op zoek naar onlinebronnen voor Hengelo (Overijssel) raadplegen we 'Digitale bronbewerkingen' op de portal-site www.geneaknowhow.net. Daar vinden we een 'vuurstedengeldregister' van Hengelo uit 1675 en 1792 en de schatting voor de 'duizendste penning' uit (rond) 1750. Het zijn pdf-bestanden die we met de 'Acrobat reader' kunnen lezen.

Als we de link volgen, komen we op de site van de heer H. Martinus die een aantal transcripties van bronnen uit Twente beschikbaar heeft gesteld voor de onderzoeker. De site is niet meer actief aanwezig op het internet, maar nog wel te vinden op de website <http://web.archive.org>. 'Digitale bronbewerkingen' linkt naar deze website.

Het Hengelose register maakt onderscheid tussen schoorstenen en brouwerijen (waaronder ook informatie over bijvoorbeeld bakkersovens, een 'smiet' of smidse, een garenkokerij, ververij, enz.). De lijst is opgedeeld in drie delen. Het tweede deel bevat de vuurstedengelden die al in eerdere registers voorkwamen, daarna volgen de nieuwe vuurstedengelden en een lijstje van onvermogenen, die de belasting niet konden betalen.

Om de gegevens in dit en andere de belastingregisters te kunnen duiden, hebben we wat meer achtergrondinformatie nodig: waarop was de belasting gebaseerd, wie moest betalen en wie niet? Wat betekenen

bepaalde bedragen en begrippen in de tekst van het belastingregister? Daarvoor kan een handboek of provinciale genealogische gids zijn diensten bewijzen. Ook de websites van archieven bevatten achtergrondinformatie over bronnen. De site van het Historisch Centrum Overijssel heeft de onlinegids 'Overijsselaars gezocht' (kies op de homepage www.historischcentrumoverijssel.nl voor 'Zoeken en vinden' > 'Mijn voorouders' en kies dan helemaal linksonder bij 'Gerelateerde links' voor 'Overijsselaars gezocht'. Via 'Trefwoorden' of de 'Sitemap' gaan we op zoek naar informatie over het vuurstedengeld.

Over deze belasting vinden we dan onder meer: 'Het schoorsteen- of vuurstedengeld werd pas ingevoerd in 1628, toen iedere haardstede met twintig stuiver was belast. Dit bedrag moest voor de helft door de eigenaar en voor de andere helft door de gebruiker worden opgebracht. De belasting is naderhand behoorlijk verzwaard, want tegen het einde van de zeventiende eeuw moest er al drie, en soms vier gulden per haardstede worden betaald. Een bakkersoven gold sinds 1683 voor twee vuurplaatsen. In bepaalde gevallen kon men vrijstelling of vermindering van het schoorsteengeld krijgen, bijvoorbeeld bij armlastigheid of wanneer een boedel in desolate toestand verkeerde.'

Uit het register kunnen we – voorzichtig – opmaken dat iemand die genoemd wordt op het moment van het opmaken van de lijst, nog in leven was, nog in de betreffende plaats woonde. Voorzichtigheid is geboden, omdat de belastinginners soms slordig waren en niet altijd een exact beeld hadden van de actuele situatie. Zij schreven lijsten uit vorige jaren over. Een vermelding als 'is overleden' zoals bij Jan ten Cate staat (Vuurstedengeld Hengelo 1792, onderaan bladzijde 1), levert nogal eens interpretatieproblemen op. We zouden dan moeten weten wanneer en door wie deze opmerking erbij geplaatst is. Moeten we dit zien als overleden voor het opmaken van de hier getoonde lijst (20 augustus 1792), en een eerder (wanneer?) opgemaakte lijst. Of is hier juist bedoeld na 20 augustus 1792 en voor het opmaken van de volgende lijst. Voor de juiste interpretatie zal zo mogelijk ander bronnenmateriaal in het onderzoek betrokken moeten worden.

De maker van de transcriptie geeft aan dat hij gebruikmaakte van een bron in het Gemeentearchief van Hengelo. Niet duidelijk waar in dit archief de bron zich bevindt. Of is het misschien een fotokopie van een bron die elders (bijvoorbeeld het Historisch Centrum Overijssel) wordt bewaard. Bij het maken van een bronverwijzing moeten we het doen met de informatie die we hebben:

Website H. Martinus (<http://web.archive.org/web/20060616042002/www.hmartinus.nl/hengelo/1792.PDF>), Vuurstedengeld Hengelo 1792, transcriptie d.d. mei 1992 gebaseerd op een document in het Gemeentearchief Hengelo.

Trouwgeld Zeeuwse eilanden

In Zeeland werd in 1703 het trouwgeld ingevoerd, een belasting op het trouwen. Informatie over de personen die het trouwgeld hebben betaald, is bewaard gebleven over de periode dat het door hiervoor aangestelde ambtenaren is geïnd: 1704-1706 en 1763-1805. In de tussenliggende periode is het geïnd door belastingpachters. Uit die tijd zijn geen gedetailleerde lijsten bewaard. Bovendien is van sommige plaatsen de registratie verloren gegaan uit de jaren 1763-1783.

Wie ging trouwen, betaalde in zijn woonplaats aan de ambtenaar die hiervoor aangesteld was, een bedrag. De hoogte was afhankelijk van de

welstand van het bruidspaar. Als bruid en bruidegom in een verschillende plaats woonden, kunnen we ze twee keer tegenkomen, in de kohieren (lijsten) van de beide woonplaatsen. De datum in het kohier is kort voor of gelijk aan de ondertrouwdatum.

Dit alles kunnen we lezen in de toelichting op de bron op de website Zeeuwen Gezocht (www.zeeuwengezocht.nl) van het Zeeuws Archief. In de databases op deze website is het trouwgeld opgenomen. De database zet je op het spoor van een huwelijk. Je kunt in (onder)trouwregisters op zoek naar de exacte (onder)trouwdatum. Bovendien bevatten de kohieren informatie over huwelijken van plaatsen waarvan de huwelijksregisters helemaal of over een bepaalde periode verloren zijn gegaan.

Een voorbeeld uit de database: het echtpaar Jozua Quist en Apolonia Dijkmans dat in 1795 trouwde. Er zijn twee inschrijvingen van het trouwgeld in Zeeuwen Gezocht:

Inschrijving Nieuw-Vossemeer:

Jozua Quist

Bruidegom trouwgeld op vrijdag 27 november 1795 Nieuw-Vossemeer

Bruidegom: Jozua Quist

Opmerking: arbeider

Bruid: Apolonia Dijkmans, arbeidster onder Oud-Vossemeer

Datum betaling trouwgeld : 27-11-1795

Plaats: Nieuw-Vossemeer

Bron: Archief Rekenkamer Zeeland D inv.nr 45921

Jozua Quist

Bruidegom trouwgeld op donderdag 26 november 1795 Oud-Vossemeer

Bruidegom: Jozua Quist

Opmerking: woonachtig onder Nieuw-Vossemeer

Bruid: Apolonia Dijkmans, boerenmeid

Datum betaling trouwgeld: 26-11-1795

Plaats: Oud-Vossemeer

Bron: Archief Rekenkamer Zeeland D inv.nr 45921

Het trouwgeld is op twee verschillende dagen betaald. Zo weten we bij benadering de ondertrouwdatum. We komen bovendien het beroep van beiden te weten, informatie die de gewone trouwregisters uit die tijd meestal niet opleveren.

Bronverantwoording:

Zeeuws Archief, Website Zeeuwen Gezocht (www.zeeuwengezocht.nl), database trouwgeld, Oud-Vossemeer d.d. 26-11-1795, Nieuw-Vossemeer d.d. 27-11-1795, ontleend aan Archief Rekenkamer Zeeland D, inv.nr. 45921; geraadpleegd 18 januari 2009.

OPGAVE 10.1

We doen onderzoek naar een echtpaar Grijpstra-Sytsma dat in de eerste helft van de negentiende eeuw in het Friese Ternaard woonde. De volgende gegevens zijn ons bekend:

Harmen Sytzes Grijpstra, geb. omstr. 1770, ovl. Hantumhuizen 3 sept. 1850, tr. Grietje Jacobs Sytsma.

- a Zoek in de databases van Tresoar (www.tresoar.nl) naar informatie uit de memorie van successie van Harmen Sytzes Grijpstra.
- b Welke genealogische basisinformatie over het echtpaar en hun gezin kunnen we uit de memorie halen?
- c Maak een bronverantwoording voor deze bron voor de familieadministratie.

OPGAVE 10.2

Nadat we in de studiezaal van Tresoar in Leeuwarden de originele memorie van successie hebben ingezien, weten we dat Harmen Sytzes Grijpstra eigenaar was van kadastraal perceel B631 in Hantumhuizen.

- a Zoek in www.watwaswaar.nl het minuutplan en de oorspronkelijke aanwijzende tafel van dit perceel op.
- b Welke aanvullende genealogische basisinformatie kunnen we over de eigenaar uit de OAT halen?
- c Maak een bronverantwoording voor deze bron voor de familieadministratie.

OPGAVE 10.3

Zoek in het patentregister van Harmelen (1814) Arie van Kampen op (afb. 10.4, 22 scans). Uit de burgerlijke stand weten we dat hij koopman was en in het huis met het nummer 22 woonde.

- a Welk beroep had hij?
- b Maak een bronverantwoording (gebruik hierbij de informatie over deze bron in de leereenheid)

ZELFTOETS

- 1 Welke bewering is juist?
 - a Patentregisters zijn — voor zover bewaard — te vinden in rijksarchieven (regionale historische centra in de provinciehoofdsteden) en zijn volledig openbaar.
 - b Patentregisters zijn — voor zover bewaard — te vinden in gemeentearchieven en zijn beperkt openbaar.
 - c Patentregisters zijn — voor zover bewaard — te vinden in gemeentearchieven en zijn volledig openbaar.
 - d Patentregisters zijn — voor zover bewaard — te vinden in rijksarchieven (regionale historische centra in de provinciehoofdsteden) en zijn beperkt openbaar.
- 2 Een van uw voorouders was in het derde kwart van de negentiende eeuw schipper op zijn eigen aak. Moest hij patentbelasting betalen?
 - a Ja, alleen als varende.
 - b Ja, als varende en als scheepseigenaar.
 - c Nee, schippers waren vrijgesteld van belasting.
 - d Ja, alleen als scheepseigenaar.

TERUGKOPPELING

Antwoorden op de zelftoets

- 1 c
- 2 d

Uitwerking van de opgaven

10.1 Bekend is:

Harmen Sytzes Grijpstra, geb. omstr. 1770, ovl. Hantumhuizen 3 sept. 1850, tr. Grietje Jacobs Sytsma.

a Ga naar de website van Tresoar www.tresoar.nl. Kies: voorouders > successie > zoek op 'harmen grijpstra'. Een van de twee resultaten heeft betrekking op 'onze Harmen'.

b Genealogische basisinformatie over het echtpaar en hun gezin. Als we doorklikken op het zoekresultaat krijgen we uitgebreidere informatie:

Kantoor Holwerd 1850

Overledene: Harmen Sytzes Grijpstra

Overleden op: 3 september 1850

Wonende te: Hantumhuizen

Tekst: man van Grietje Jacobs Sytsma (erft vruchtgebruik); vader van Pieter, schipper, Sytze, idem, wijlen Zwaantje (vrouw van Rense Watzes Kamstra, arbeider; moeder van minderjarige Harmen, Geertje, Grietje, Trijntje en Watze Renzes Kamstra) en wijlen Jacob Harmens Grijpstra (1e man van Fokje Jans v.der Bij, thans vrouw van Gerben Ates v.der Woude, gardenier; vader van minderjarige Grietje Jacobs Grijpstra).
Er behoorde onroerend goed tot de nalatenschap

Bron: Memories van successie 1842-1920

Toegangsnr.: 42

Inventarisnr.: 9005

Aktenr.: 1052

Op microfilm nr. 163 raadpleegbaar op de studiezaal van Tresoar

Als we de genealogische basisinformatie die we aan de memorie kunnen ontleen, verwerken, levert dit het volgende op:

Harmen Sytzes Grijpstra,
geb. omstr. 1770, ovl. Hantumhuizen 3 sept. 1850,
tr. Grietje Jacobs Sytsma, ovl. na 3 sept. 1850.

Uit dit huwelijk:

- 1 Pieter Grijpstra, schipper, ovl. na 3 sept. 1850.
- 2 Sytze Grijpstra, schipper, ovl. na 3 sept. 1850.
- 3 Zwaantje Grijpstra, ovl. voor 3 sept. 1850, tr. Rense Watzes Kamstra, arbeider, ovl. na 3 sept. 1850.
- 4 Jacob Harmens Grijpstra, ovl. voor 3 sept. 1850, tr. Fokje Jans van der Bij, ovl. na 3 sept. 1850; zij hertr. Gerben Ates van der Woude, gardenier.

- c Bronverantwoording voor deze bron voor in de familieadministratie.

Tresoar, website (www.tresoar.nl), database memories van successie, ontleend aan Memories van successie 1842-1920 (toegangsnr. 42), inv.nr. 9005, aktenr. 1052; geraadpleegd 12 januari 2009.

Als verantwoording voor de gebruikte bron is dit voldoende. Daarnaast is het nuttig aantekening te maken van het microfilmnummer. Dat heeft u nodig als u het origineel (op microfilm) wilt bekijken in de studiezaal van Tresoar.

10.2 Onderzoek naar kadastraal perceel B631 in Hantumhuizen in WatWas-Waar.

- a Sectie B van Hantumhuizen heeft meerdere bladen. Omdat we het nummer kennen, zoeken we eerst in de OAT's van de verschillende bladen. De OAT van blad 5 bevat perceelnummer 631. Om het later gemakkelijk terug te kunnen vinden, kopiëren we de link: <http://watwaswaar.nl/#e0-zm-9-ed-1v-1-409U-47IG---AzA> Vervolgens bekijken we het bijbehorende blad 5 van het minuutplan. De link naar dit blad is <http://watwaswaar.nl/#e0-zm-9-ed-1v-1-409U-47IG---2YG>

Het perceel van Harmen Sytzes Grijpstra ligt in de dorpskern schuin tegenover de kerk.

- b We lezen hierin dat Harmen Sytzes Grijpstra schipper van beroep was.

- c Bronverantwoording OAT:

WatWasWaar, website (www.watwaswaar.nl), Kadastrale gemeente Ternaard, oorspronkelijke aanwijzende tafel, sectie B, perceel 629; scan origineel gezien 12 januari 2009.

Bronverantwoording minuutplan:

WatWasWaar, website (www.watwaswaar.nl), Kadastrale gemeente Ternaard, minuutplan, sectie B blad 5, perceel 629; scan origineel gezien 12 januari 2009.

10.3 Onderzoek in patentregister Harmelen

- a Arie van Kampen staat in het patentregister op folio 3v-4r, leggernummer 18, huisnummer 22. Hij komt met twee beroepen voor: 'winkelier in lint etc.' en 'fruitverkoper'.

- b Bronverantwoording:

Streekarchief Rijnstreek en Lopikerwaard, Archief gemeente Harmelen, inv.nr. 1003, fol. 3v-4r.